

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТОЖИЕВА ГУЛБАҲОР НОМОЗОВНА

**ЎЗБЕК ТИЛИНИ “ТИЛ ВА МАЪНАВИЯТ
МУШТАРАКЛИГИ” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ТАДҚИҚ ҚИЛИШ
МАСАЛАЛАРИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2021

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижаси**

**Оглавление автореферата доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

**Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on
Philological Sciences**

Тожиева Гулбахор Номозовна

Ўзбек тилини “тил ва маънавият муштараклиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш масалалари..... 5

Tojievа Gulbakhor Nomozovna

Issues of studying the Uzbek language based on the principle of «commonality of language and spirituality..... 30

Таджиева Гулбахор Номозовна

Вопросы исследования узбекского языка на основе принципа “Общности языка и духовности”..... 53

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works..... 55

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТОЖИЕВА ГУЛБАҲОР НОМОЗОВНА

**ЎЗБЕК ТИЛИНИ “ТИЛ ВА МАЪНАВИЯТ
МУШТАРАКЛИГИ” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ТАДҚИҚ ҚИЛИШ
МАСАЛАЛАРИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2021.1.DSc/Fil283 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетидеда бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshi.uz) ҳамда “ZiyoNet” Ахборот таълим порталида (www.ziyo.net) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Пардаев Азамат Бахронович
филология фанлари доктори, профессор

Искандарова Шарифа Мадалиевна
филология фанлари доктори, профессор

Маматов Абдуғафур Эшонқулович
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Термиз давлат университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети хузуридаги илмий даражалар берувчи бир марталик PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 Илмий кенгашнинг 2021 йил “___” _____ соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz.). Қарши давлат университети, Педагогика факультети биноси, 301-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел. (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; g-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2021 йил “___” _____ куни тарқатилди (2021 йил “___” _____ даги ___ рақамли реестр баённомаси).

Н.Н. Шодмонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Т.Джумаев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д. (DSc)

Х. Жабборов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д.

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё ҳамжамиятида ўтган аср охирларидан бошлаб миллий ўзлигини сақлаб қолишга интилаётган ҳар бир халқ учун маънавий масаласи алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Бугунги глобаллашув даврида жамиятни, биринчи навбатда, ёшларни мафкуравий ва ғоявий жиҳатдан муҳофаза этиш инсоният олдида турган энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Шу сабабли жаҳон тилшунослигида «маънавийт», «ғоя» тушунчаларининг ижтимоий-фалсафий моҳиятини тўғри ва аниқ изоҳлаш бўйича кўплаб назарий ва амалий ишлар амалга оширилмоқда. Мазкур тушунчаларнинг лисоний тизимдаги ўрнини аниқламасдан туриб мафкуравий ва маънавий-маърифий ишларни яхлит система сифатида идрок этиш мумкин эмас. Хусусан, «маънавийт», «ғоя» тушунчаларининг тил тизимидаги микро ва макросистемаларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳонда шахс маънавий сифатлари ва унинг жамият тараққиётидаги ўрни масаласини аниқлаш ҳамда маънавий-маърифий лексиканинг лисоний табиатини очиб бериш бўйича илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу борада, жумладан, «маънавийт», «ғоя» тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг семантик муносабатларини тиклаш, бу семантик муносабатларни ҳосил қилувчи унсурларни аниқлаш, атов бирликларининг семантик ва парадигматик муносабатлари асосида ётувчи лисоний зиддиятларини лисон ва нутқ дихотомияси тамойиллари асосида тавсифлаш ва бу соҳадаги мавжуд назарий қарашларни такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Республикамызда бугунги кунда шахс маънавияти тушунча ва тамойилларини ҳаётга жорий этиш, юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод қалбида Ватанимиз тақдири ва келажаги учун дахлдорлик ва масъулият ҳиссини ошириш, ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни кучайтиришга йўналтирилган тарғибот тизими ишлаб чиқилмоқда. «Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий омиллар билан бирга, маънавий ва маърифий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эга. Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи – маънавийдир. Миллий қадриятларимизни янада ривожлантириш, ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги ўрни ва нуфузини ошириш билан боғлиқ вазифалар доимий кун тартибимизда туради»¹. Ушбу вазифалардан келиб чиққан ҳолда, жумладан, миллий маънавийтни акс эттириш имкониятларини аниқлаш, шахс маънавий сифатларини ифодаловчи бирликларни семантик-структур, концептуал ҳамда лексикографик аспектда очиб бериш муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

¹Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи / Янги Ўзбекистон, 2021 йил 7 ноябрь. №223 (479).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги”, 2020 йил 18 февралдаги ПФ-5938-сон “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сон «Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида», 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи.² Тилшунослик маънавият ҳамда фикр мантикий қурилишининг тил структур хусусиятлари билан боғлиқлиги ва лингвокультурологик муаммолар, лингвистик антропология муаммолари юзасидан дунёнинг қатор илмий тадқиқот марказлари ва муассаларида, хусусан, Yale University (АҚШ, Коннектикут), International Association of University Professors of English (Нью-Йорк), University of Birmingham (Буюк Британия), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Германия), Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft, DGfS (Германия), А.С.Пушкин номидаги рус тили давлат институти (Россия Федерацияси), Санкт Петербург давлат университети (Россия Федерацияси), Москва лингвистика университети (Россия Федерацияси)да тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Кейинги йилларда лингвокультурологик ва социолингвистик тадқиқотлар натижасида бир қатор илмий натижаларга эришилган, жумладан, лингвистик нисбийлик гипотезаси ва коммуникатив компетенция шартлари ишлаб чиқилган (АҚШ), тилнинг маданиятлараро коммуникациядаги ўрни белгилаб берилган (РФ), шахсинг маънавий

²Мазкур қисмни ёзишда қуйидаги манбаларга асосланилди: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Боннский университет](https://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет); [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Немецкое общество языкознания](https://ru.wikipedia.org/wiki/Немецкое_общество_языкознания) ; Уорф Б. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. Вып. 1.М., 1960; Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.; Lee, J.A. The colors of love: An expolaration of the ways of loving. Don mills (Ontario): New Press, 1973.; Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997. -184 с.; Базарова Л.В. к вопросу о соотношении языка и культуры (Образование и культура России в изменяющемся мире). – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.; Savignon S.J., Sysoyev P.V. Sociocultural strategies for a dialogue of cultures // The Modern Language Journal. 2002. № 86 (4); Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы). – М., 1997. 87 с.; Вейсгербер, Й. Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. – 1993. – №2; Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Волгоград, 2002. С-114.

шаклланишида тилнинг ўрни ҳамда тил ва маънавиятнинг ўзаро алоқадорлиги, яъни тил категорияларининг тафаккурда акс этиши очиб берилган (РФ), ижтимоий лингвистикага асос солинган ва тил дефицити гипотезаси (гипотеза языкового дефицита) ишлаб чиқилган (АҚШ), шахснинг дунёни англаш қобилияти ва тил муштараклиги масалалари ўрганилган (Германия).

Дунё тилшунослигида тил ва маънавият муштараклиги муаммоларининг ечими борасида қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: тилнинг ижтимоий аҳамияти, тил ўрганишнинг миллий маънавий тараққиётдаги ўрни, тилларнинг семантик сфералари, поликультур жамиятда тил ва маданиятлар уйғунлиги муаммолари, миллий характер ва миллий маънавиятнинг таркиб топишида тилнинг ўрни, психолингвистика, социолингвистика ва лингвистик антропология соҳаларини ривожлантириш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида маънавият муаммосига бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд, бу соҳада ҳатто луғатлар ҳам чоп этилган. Жаҳон тилшунослигида “spirituality” атамасининг моҳиятини ўрганишга доир инглиз тадқиқотчилари Л.Л.Ньюман, Р.Танйи, М.Мулдонн, В.Хилл, Д.Хав³ларнинг ишлари эътиборга лойиқ. Рус тилшунослигида Т.П.Гаак, С.М.Коннова К.А.Колкунова, Т.В.Малевиц, Т.Г.Огородникова⁴ кабилар “духовность” атамасининг тилшунослик, адабиётдаги ўрни ва ўрганилиши борасида тадқиқот олиб боришган.

Ўзбек тилшунослигида маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирлиги фалсафий-гносеологик аспектда кенг ўрганилмоқда. Бу борада қисқа давр мобайнида бир қанча асарлар юзага келди, илмий-назарий ва амалий анжуманлар ташкил этилди. Шунингдек, филологик йўналишда махсус тадқиқотлар бажарилган⁵, мақолалар ёзилган⁶, луғатлар тузилган⁷.

³Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences. The college of student affairs journal, volume 23, number 2, 2004, – P. 110. – P.102. ; Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd, Journal of Advanced Nursing, EBSCO Publishing, 2002. – P 509. – P. 500. ; Muldoon M.; King, N. Spirituality, health care, and bioethics. – J. Relig. Health, 1995, – P 34.; Hill V. Spiritual development in the Education Reform Act: A source of acrimony, apathy or accord. Brit. J. Educ. Stud. 1989, – P. 182. – P. 37.; Hay D.; Reich, K.H.; Utsch, M. Spiritual development: Intersections and divergence with religious development. In The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence Roehlkepartain, E.C., King, P.E., Wagener, L.M., Benson, P.L., Eds.; Sage Publications: Thousand Oaks, CA, USA, 2006 – P.59. – P.44.

⁴Гаак Т.П., Коннова С.М. Рассуждения о духовности: филологический аспект. – Вестник ОГУ № 11, 2012. 173-182; Колкунова К.А., Малевиц Т.В. Понятие “духовность” в современной Российской литературе. Вестник ПСТГУ. Богословие. Философия. 2014. Вып.6.–С.72-88; Огородникова Т.Г. Понятие «духовность». Сравнительный анализ представлений о духовности у людей с высшим и средним профессиональным образованием//Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. 2011.Т.5.№2. – С.21.

⁵Давурбоева Н.А. Фитрат драмаларида миллий озодлик ғоясининг талқини: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1988; Мамашукуров Ж.А. Ўзбек тилининг давлат тили сифатида ривожланишининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий асослари: Фалс. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1999; Загыртдинова Ф.Б. Повышение функциональной грамотности населения как фактор укрепления независимости Республики Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1999; Тошбоев О.Ш. Миллий истиклол мафқурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент, 2000; Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012.

Тилшунос Б.Менглиев мақолаларида бугунги кунда лингвомаънавиятшуносликда маънавият муаммоси, шахснинг маънавий такомиллашуви масаласи ҳар қачонгидан ҳам кўра долзарб эканлигини таъкидлаб ўтади⁸. Тадқиқотчи Ю.Н.Ҳожиёв “Алпомиш” достонида қўлланган шахс маънавий сифатларини ифодаловчи атов бирликларини лингвистик ва лингвомаънавий тадқиқ қилди⁹. Айнан ушбу муаммо типологик аспектда тадқиқотчи М.Б.Аҳмедова томонидан махсус тадқиқ этилган¹⁰. Бу тадқиқотларда мавзунинг умумий қирралари ёритиб берилган бўлса-да, шахс маънавиятини ифодаловчи бирликлар лингвистик аспектда ва монографик йўсинда махсус тадқиқ этадиган қамровли тадқиқот вужудга келганича йўқ.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қарши давлат университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Ўзбек тили бирликларининг функционал прагматик ва семантик-услубий таҳлили (синхрон ва диахрон аспектда)” мавзуси (2017-2021) доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилини “тил ва маънавият муштарақлиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш масалаларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

янги асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикасидаги ўзгаришларни очиб бериш;

ўзбек тилини “тил ва маънавият муштарақлиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш омилларини аниқлаш;

ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи лексемалар, мақоллар, иборалар таснифини кўрсатиб бериш;

“маънавият” лисоний категорияси ва унинг таркибини аниқлаш;

шахс маънавиятини ифодаловчи бирликларининг генетик ва структур хусусиятларини очиб бериш;

ўзбек тилидаги шахс маънавиятини ифодаловчи воситалар лексикографик талқинини такомиллаштириш;

ўзбек ўқув луғатларида шахс маънавиятини ифодаловчи воситаларни тавсифлаш муаммолари ечимини таъминлаш.

⁶Жумахўжа Н. Юксак маънавият белгиси // Халқ сўзи. – Тошкент, 1997. – 5 ноябрь; Маҳмудов Н. Миллий мафкура ва она тили // Халқ сўзи. – Тошкент, 2000. – 13 июнь; Қосимов Б. Жадидлар ва миллий мафкура // Тафаккур. – Тошкент, 2000. – № 3. – Б. 28–32; Йўлдошев Қ. Миллий ғоя ва адабий таълим // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2000. – 21 декабрь.

⁷Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Тошкент: Шарқ, 2000; Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. Тошкент: Академия, 2007; Ҳожиёв С., Ибрагимова Г. Маънавият луғати. Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007; Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати: – Тошкент: Академия, 2009; Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Фафур Ғулом, 2013.

⁸Менглиев Б.Р. Тил бағридаги маънавият: лингвомаънавиятшунослик ва унинг истиқболлари ҳақида // “Маърифат”, 2018 йил, апрель; Тараққиёт ва маънавият // Маърифат, 2018 йил, 8 январь.

⁹Ҳожиёв Ю.Н. “Алпомиш” достонидаги шахс маънавий сифатларини ифода этувчи атов бирликларининг семантик-структур, концептуал ва лексикографик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 56 б.

¹⁰Аҳмедова М.Б. Ўзбек тилидаги «маънавият» ва инглиз тилидаги «spirituality» умумий семали атов бирликлари типологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дисс. автореф. – Бухоро, 2019. – 49 б.

Тадқиқотнинг объектини ўзбек тилидаги “маънавият” мазмуний майдонига кирувчи бирликлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида маънавият умумий семали атов бирликларининг систем, структур, генетик, когнитив хусусиятлари ва лексикографик тавсифи муаммолари олинган.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда тавсифлаш, қиёслаш, дифференциал-семантик, компонент ва дистрибутив таҳлил, статистик, концептуал таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

лингвомаънавиятшунослик юксак маънавиятли шахс тарбияси учун хизмат қиладиган илмий-амалий механизм учун муайян лингвистик таъминотни вужудга келтириши, шахс маънавияти ва маънавий салоҳиятига тегишли ҳодисаларни ўзи учун хусусийлаштириши ўзбек тилини “тил ва маънавият муштарақлиги” тамойили асосида очиб берилган;

ўзбек миллий маънавиятининг шаклланишида ислом маданияти, тасаввуф ва ўзбек мумтоз адабиётининг роли улкан даражада эканлиги сабабли бундай бирликларда арабий қатламнинг устунлиги шахс маънавиятини ифодаловчи атов бирликларнинг тарихий-этимологик, ўз ва ўзлашма қатламга оид микросистемалари таҳлили асосида далилланган;

хосланган бирикмали атов бирликлари тобе алоқали эркин бирикмалардан ўсиб чиққани учун уларда тушунчаларнинг яхлитланиши тенг алоқали бирикмаларникига нисбатан анча кучлилиги, бундай бирикмаларда маъновий ихтисослашув юқори даражада эканлиги асосланган;

ўзбек адабий тилида маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар кўлами катталиги, уларда халқнинг ментал дунёси ва фикрий олами ёрқин ифодаланиши, ибора ва мақоллар инсон маънавияти ва ҳаётий тутумларининг шаклланиши ва ривожда катта аҳамиятга моликлиги аниқланган;

шахс маънавиятини ифодаловчи воситаларнинг изоҳли луғат ва лингвокультурологик қомусларда берилиши лингвомаънавий моҳиятли лексема, ибора ва мақолларни тавсифлаш муаммолари ечимини таъминлаш асосида такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек тилининг “маънавият” лисоний категорияси ва унинг таркиби аниқланган;

имло, изоҳли, қомусий луғатлар яратиш ва уларнинг ички қурилмасини такомиллаштириш, луғат сўзлигини танлашда баҳсталаб ва десемантизациялашган сўзларни изоҳлашда муҳим манба бўлиб хизмат қилган;

мамлакатимизда ўзбек тилини замон талаблари асосида тараққий эттириш, унинг давлат тили мақоми даражасидаги нуфузини янада юксалтириш борасида олиб борилаётган ишларнинг амалий давоми бўлиб хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилгани, чиқарилган хулосаларни тавсифлаш, таснифлаш, компонент таҳлил этиш, этимологик усуллар билан асослангани, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек тили лингвомаънавиятшунослигининг шаклланиши, шу асосда ўзбек тили лексикологияси, терминологияси, ҳозирги ўзбек адабий тилини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти жамланган материаллар ва чиқарилган илмий хулосалар дарслик, ўқув-қўлланма, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, лингвомаънавиятшунослик луғатлари, имло луғатларини яратиш, синхрон ва диахрон тилшунослик фанлари бўйича бакалаврият ҳамда магистратура таълим йўналишларида махсус курслар ўтишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тилини “тил ва маънавият муштараклиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш масалалари бўйича олинган илмий натижалар асосида:

маънавият тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг тил лексик системасида тутган ўрнини аниқлаш орқали уларнинг мавзувий ва маъновий гуруҳлари ажратилиб, фарқлаш ва таснифлаш асослари ишлаб чиқишига оид хулосасидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 15 ноябрдаги 17-01/215-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек ва қорақалпоқ адабий тили сатҳларидаги муаммолар ечимини таъминлаш вазифаларини белгилаш имконини берган;

“маънавият” умумий маъноли бирликлар тизимида шахс маънавий сифатларини ифодаловчи атов бирликларнинг концептуал хусусиятлари асосланганлигига оид хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 15 ноябрдаги 17-01/215-сон маълумотномаси). Натижада “маънавият” умумий маъноли бирликларнинг ўзбек ва қорақалпоқ фонетик, лексик, морфологик тизимлардаги ўрнини аниқлаш имконини берган;

шахс маънавиятини ифодаловчи воситаларнинг лексикографик талқинини келтириш, лингвокультурологик қомусий луғатда маънавият тушунчаларини ифодаловчи бирликларни тавсифлаш асосида “Ўзбек тилининг қисқача маънавият лингвокультурологик луғати” (ISBN 978-9943-10

7376-8-6) тузилган. Натижада ўзбек тилидаги “маънавий” умумий маъноли бирликларнинг қўлланилишига аниқлик киритиш ва луғатларнинг оптимал вариантларини яратиш имконини берган;

маънавий тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг тил лексик системасида тутган ўрнини аниқлаш орқали уларнинг мавзувий ва маъновий гуруҳлари ажратилиб, фарқлаш ва таснифлаш асослари ишлаб чиқилишига оид хулосаларидан Қашқадарё вилояти телерадиокомпаниясининг «Сўзлар жавоҳири» кўрсатуви ҳамда вилоят радиосининг «Воҳа садоси» эшиттириши сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Қашқадарё вилояти телерадиокомпаниясининг 2021 йил 03 ноябрдаги 12-15/339-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатув ва эшиттиришлар мазмунининг маърифий ва амалий жиҳатдан бойиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ушбу тадқиқот натижалари 5 та халқаро ва 9 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 1 та монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 12 та илмий мақола, жумладан, 1 таси хорижий журналда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва шартли қисқартмалардан иборат бўлиб, 238 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги кўрсатилган, мақсад ва вазифалари берилган, объекти ва предмети тавсифланган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, жорийланиши, апробацияси, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби “**Муस्ताқиллик даври ўзбек тили лексикаси ҳамда унинг талқини тараққиётининг омиллари ва манбалари**” деб номланган. Боб “Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий юксалиш ва тил илми уйғунлиги”, “Ўзбек замонавий тилшунослигида адабий тил талқини давр талаби сифатида”, “Янги асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикаси тадқиқи муаммолари”, “Янги давр ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасидаги ўзгаришлар талқини асослари” каби бўлимларни ўз ичига олган.

Фаннинг ижтимоийлиги, аввало, унинг инсонийлигида, инсон манфаатлари учун хизмат қилишида табиат ва жамиятни инсон учун қулайлаштиришида, яъни ўрганиш объектини мукаммаллаштириш ёки ундан фойдаланишни осонлаштиришда намоён бўлади.

Тилшунослик фани XIX асрдагина мустақилликка эришиб, давр талабларига ўз муаммолари доирасида муносабатда бўла бошлаганига қарамай, бошқа фанлар таркибида бўлган замонларда ҳам ижтимоий буюртма олар ва уни адо этиш билан машғул бўлар эди. Бунга ижтимоий-сиёсий ва маданий-маърифий тараққиёт фониди кузатиш асосида амин бўлиш мумкин. Масалан, Маҳмуд Кошғарий даврида алоқа ва муомаладаги туркий қавмлар тилларининг умумий меъёрларини яратиш, шаклланаётган тилнинг умумтуркий тилдан ажралиб, мустақил ривожланиш ўзанига тушганлигини, унинг мустақил тил эканлигини кўрсатувчи фонетик, лексик-грамматик хусусиятларини ўрганиш ва илмий асослаш ижтимоий, маънавий аҳамиятга эга бўлган. Бу қорахонийлар давлатининг мафкуравий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилар эди.

Туркий тилшуносликнинг кейинги даврида Кошғарий томонидан анланган ижтимоий зарурат ва давр талаби асосида вужудга келган лингвистик амалиёт анъанаси давом эттирилди.

Ўзбек тилшунослиги тарихида XX асрнинг биринчи ярми ҳозирги ўзбек адабий тили меъёрларини ишлаб чиқиш ва оммалаштириш даври ҳисобланади. Ўз олдида давр талабларидан келиб чиқиб, муайян мақсадларни кўйган ўзбек тилшунослиги 50-60 йил мобайнида ўзбек адабий тили меъёрларини ишлаб чиқиш ва оммалаштиришдан иборат улкан зарурат асосида иш кўрди.

Ўтган аср сўнгги чораги тилшунослиги ижтимоий зарурат ва эҳтиёж билан боғлиқ равишда ўзига хос методологик асослар ва тадқиқ усуллари билан иш кўрди. Унда тилнинг миллат мулки ва маънавий, маданий бойлигининг ифодаси ва ривожлантирувчиси, миллат яхлитлигини таъминловчи восита эканлигига урғу берилиб, тилнинг асл ҳолатини тиклаш (амалий вазифа) ва тилнинг асл ҳолатини тавсифлаш (назарий вазифа) ҳаракати устуворлашди.

Бугунги кунда ўзбек тилшунослиги мислсиз тараққий этиб, тилимизнинг лексикасини ўрганиш борасида қўлга киритилган ютуқлар билан фахрланса арзигулик. Айниқса, ўзбек лексикографиясида идеографик ва лингвокультурологик луғатчиликнинг шакллана бошлаганлиги ва тараққий этаётганлиги, ўзбек тилининг миллий корпусига талабнинг кучаяётганлиги сўзларнинг семантик структурасини ана шу нуқтаи назар ва талабдан келиб чиққан ҳолда ўрганиш лозимлигини кун тартибига қўймоқда.

Ўзбек тилшунослигида лексема ва атов бирликларини луғавий-маъновий гуруҳ сифатида ўрганиш – систем тадқиқотларнинг асосий талаби. Лексемаларнинг системавий муносабати асосида улар қурилишининг тизимийлиги ва унинг мазкур гуруҳдаги ўзига хос хусусиятини очиш, лексемаларо амал қилувчи лексик-семантик муносабатларни тадқиқ қилиш, лексеманинг нутқий ва лисоний маъносини ёритиш, маъноларни воқелантиришда сатҳларо муносабат ва бошқа сатҳ бирликлари маъносини фарқлаш ҳамда нутқда воқелантиришда муайян маъновий гуруҳ лексема ва атов бирликларининг ўрни ва ролини очиш долзарб вазифалардан бири.

Мустақилликка эришган ҳамда ўзига хос тараққиёт ва ривожланиш йўлини танлаган жамиятимиз ҳаётидаги кескин бурилиш тилимизнинг лексик сатҳида катта ўзгариш ясади. Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий соҳадаги эврилишлар натижаси ўлароқ тилимизда “янги” эскирган қатлам, неологизм ва, қолаверса, қайта тикланган ва янги концептуал, лисоний қиймат касб этган луғавий бирликлар, атамалар вужудга келдики, бу уларнинг тадқиқ этилишини долзарб қилиб, тилшунослигимиз, жумладан, унинг лексикология, луғатшунослик соҳалари олдига янги-янги вазифаларни қўйди. Янги лексик бирликлар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётган миллатимизнинг мақсад ва муддаоларини, орзу-истакларини, хоҳиш-иродасини ифодаловчи маъноларни ўзида акс эттиради. Маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари улар сирасида алоҳида ўрин тутди.

Мазкур тушунчаларни ифодаловчи атов бирликлари тилимиз захирасида аввалдан мавжуд эди. Бироқ у мафкуравий аҳамият касб этмаган, ягона мақсад сари йўналтирилмаган бўлиб, айрим кишилар гуруҳи ёки ижтимоий табақа мақсад-муддаоларини ўзида ифодалар ва уларнинг лингвистик баҳоси ҳам шунга мувофиқ эди.

Тилнинг тараққиётида айрим сўз бирикмаларининг яхлит маъно англатишга ўтиши, уни ташкил этувчи сўзлар маъноларининг жипслашуви ҳодисаси ҳам юз беради. Натижада лексик лакуналарни тўлдирувчи ва қўшма сўзга айланиб боровчи бирликлар пайдо бўлади ва фаоллашади. Бу жамият ҳаётида юз берувчи воқелик таъсирида ҳам амалга ошади. Бугунги кунда лексикализация ҳодисасининг дастлабки босқичи сифатида бу ҳолат ўзбек тилидаги маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари сирасида кўплаб учрайди.

Иккинчи боб **“Ўзбек тилида шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи воситалар”** деб номланган бўлиб, унда ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи лексемалар, иборалар, мақоллар таснифи келтирилган.

Маълумки, ўзбек миллий тафаккурида “маънавият” тушунчаси минг йиллар давомида барқарор тарзда халқ дунёқарашининг таркибий қисми сифатида мустаҳкам ўрин олган. Шунга қарамай, яқин ўтмишимизда унинг расмий лисоний ифодаси мавжуд эмас, ҳатто нутқда ҳам қўлланмас эди. Шу боис ўтган асрда яратилган қомус ва энциклопедик луғатларда унинг моҳиятига тавсиф берувчи талқин ва изоҳларни кўрмаймиз. Жумладан, 1981 йилда нашрдан чиққан 2 жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳам маънавият лексемаси берилмаган,¹¹ бироқ унга генетик жиҳатдан алоқадор бўлган маънавий лексемасининг изоҳланганлигида бир неча мафкуравий ва гносеологик ҳамда когнитив асослар бор.

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий дунёқарашдаги туб ўзгаришлар, инсоннинг ўзини ва борлиқни идрок этиш усулининг янги сифат босқичига кўтарилаётганлиги, миллий маънавият ва меросга муносабатнинг янгича тус

¹¹Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. 1- том. – М.: Русский язык, 1981.

олаётганлиги, “миллий ўзлик” тушунчасининг қадрият даражасига кўтарилаётганлиги, тараққиётнинг таянч ҳодисаси ифодаси сифатида англанаётганлиги, маънавият ҳодисасига муносабатни буткул ўзгартиришни тақозо этмоқда. Албатта, жаҳон айвонида муносиб мавқе ва рутбага эга бўлиш фақат техник-технологик ва иқтисодий омиллар билан эмас, балки маънавиятни сақлаш ва ривожлантириш, миллий қадриятларни умуминсоний идеаллар билан мос тараққий эттириш асосидагина содир бўлишини нафақат англаб етиш, балки унга амалий ёндашиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Модомики, маънавият инсониятнинг ажралмас бўлаги экан, инсоният маънавиятсиз мавжуд бўлмас экан, уни луғатларга шунчаки киритмаслик орқали маҳв этиб бўлмайди.

Маънавият ифодаси ўзбек тилининг янги изоҳли луғатларида ўзгача талқинларда, ўзбек миллий психологиясини инобатга олган ҳолда тавсифланмоқда.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”	Маънавият лексемасининг кўлланиши
1-жилд	1
2-жилд	13
3-жилд	5

Бу ҳолат маънавият лексемасининг ўзбек ижтимоий онгида қанчалик фаол ва устувор бўлиб бораётганлигини кўрсатади. Мустақиллик йилларида ушбу тушунчанинг мундарижасида моҳиятан бутунлай янгиланиш содир бўлганлигини кўришимиз мумкин. Узок даврлардан бери сайқалланиб келаётган тушунча қаддини тиклади ва талқин тавсифида кенгайиш юз берди.

Айтилганлар, турли луғат ва бошқа манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳар қандай тилда қуйидаги яхлит тушунчаларни “маънавият” категориясининг таркибий қисмлари, таянч маънавий тушунчалар сифатида ажратиш мумкин:

- виждон;
- муҳаббат;
- фаросат;
- фидойилик;
- ахлоқ;
- нафсни тийиш;
- самимият;
- такомиллашув.

Бу унсурларнинг ҳар бири алоҳида микросистемаларни ташкил этиб, ўз ичига юзлаб тушунчаларни олиши мумкин. Масалан, “муносабат” унсури “муҳаббат”, “нафрат” каби ички категорияларига эга. “Муҳаббат” категорияси ўз таркибига “ватанпарварлик”, “миллатсеварлик”, “оилапарварлик”, “тилсеварлик” сингари қатор тушунчаларни олади. Категориянинг ички тармоқланиши қанчалик узайиб борса, унинг моҳияти

шунчалик муайянлашиб бораверади. С.Сулейманова “Ma’rifat” газетасининг 2017 йил 1 март сонидида берилган “Маънавият – инсон қадрининг мезонидир” мавзусидаги мақоласида “Ахлоқ” категориясининг таркиби ҳақида фикр юритар экан, унинг 180 дан ортиқ тушунчадан ташкил топишини айтади. Бу мақола “маънавият” категориясининг ҳар бир унсури таркибини аниқлашда муҳим аҳамиятга эгаллигини таъкидлаш лозим.

“Маънавият” категориясининг қайд этилган қатор унсурлари (“ахлоқ” гуруҳининг “салбий хулқ”, “муносабат” гуруҳининг “нафрат”; “маърифат” гуруҳининг “диний бўлмаган маърифат”, “виждон” гуруҳининг “виждонсизлик” ички гуруҳлари бундан мустасно) “эзгулик” умумий семали уядош сўзларга бирлаша олади. Бу инсоний сифатларнинг зидлари эса ўз ўрнида “ёвузлик” тушунчаси остида умумлашади:

- виждонсизлик;
- нафрат;
- фаросатсизлик;
- худбинлик;
- ахлоқсизлик;
- баднафслик;
- ғараз;
- беғамлик.

Маънавий қадриятлар ифодалари асосида, уларнинг ички таркибидан келиб чиқиб, ўзбек адабий тилида қуйидаги лексик бирликлар «маънавият» умумий маъноли бирликлар тизимини ҳосил қилади:

лексемалар: *ақл, ақл-ҳуш, бадфеъл, баркамол, бахил, бефаросат, гуноҳкор, дини барҳақ, дўст, жабр, жафо, зеҳн, золим, зулм, илм, имонсиз, инсоф, ислом, китоб, қабоҳат, қиблагоҳ, мактаб, мақсад, манманлик, маслаҳат, меҳнат, меҳнаткаш, меҳр, меҳрибон, мусулмон, муштипар, наби, назр-ниёз, насиҳат, номус-ор, орийат, ошиқ, панд, пир, расми-қаъда, раҳм, савод, саводхон, салом бермоқ, сахий, сизинмоқ, тиламоқ, ўқимоқ, уста бўлмоқ, шафоат, шаън, шоду хуррам, шумлик, эътиқод.*

Ўзбек адабий тилида маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар катта қисмни ташкил этиб, уларда халқнинг маълум маданий қарашлари ифодаланган. Мустақиллик йилларида маънавий тушунчаларнинг мазмун-мундарижасида анчагина ўсиш содир бўлганлигини, халқ ҳаёти ва дунёқарашининг маънавий юксалиши сезиларли даражада ошганлигини кузатишимиз мумкин. Шу билан боғлиқ ҳолда маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар мазмунида ҳам ўсиш содир бўлиб улар англлатган тушунчалар халқимиз онгида чуқур ўрин эгаллай бошлади. Шунингдек, истиклол йилларида бундай тушунчаларнинг лексикографик талқинида ҳам моҳиятан ўзгаришлар кўзга ташланиб, уларнинг тавсифи ва талқинида маънан баркамолликка ундовчи жиҳатлар кенгроқ акс эттирилди.

Халқ дostonлари, эртаклари, кўшиқлари, мақоллари ва бошқа ўнлаб жанрдаги асарлар ёш авлоднинг маънавиятини бойитиш, уни ҳақиқий инсон даражасига етишини таъминлашни мақсад қилган десак муболаға бўлмайди.

Бугунги кундаги матбуот, ўқув даргоҳлари, маданият марказлари, радио, телевидение, интернет каби таълим, маърифат тизими бўлмаган даврларда бу вазифаларни бажаришда халқ оғзаки ижодининг ўрни беқиёс бўлган. Натижада, халқ оғзаки ижоди халқ педагогикаси заминини ташкил этган. Одатда, халқнинг мустақиллиги, унинг равнақи бадиий адабиёт билан узвий боғланади. Оғзаки ижод эса доимо бадиий адабиётнинг ажралмас қисми бўлиб келган. Бадиий асарларда мақолларнинг қўлланилишини олимлар турлича талқин қилади. Жумладан, асарнинг ҳиссий таъсирчанлигини, унинг халқчиллигини, шакл ва мазмун мувофиқлигини таъминловчи восита сифатида қаралишини айтиб ўтиш мумкин. Бизнингча, асарларда келтирилган образларнинг маънавий қиёфасини кўрсатишда ҳам мақолларнинг ўзига хос ўрни бор. Масалан, – *Кошки эди теголсам, – деди Тўйбека, — мен унинг бир тукига ҳам арзимайман. Аммо сен бўлсанг, унинг билан тенглашар эдинг. «Тенг-тенги билан, тезак қопи билан». Ха-ха-ха!*¹² Тўйбека томонидан қўлланилган мақол ва ундаги ҳақиқат тўғри, бироқ айнан шу мақолнинг “*Сув сойга оқар, бой бойга боқар*” тарзидаги варианты ҳам бўлиб, бу таркибида қўлланилган сўзлар ҳамда ишора қилиб келатган ифодасини ёритишда расмийликка, омма олдида ҳам айтишда қулайликка эгаллиги билан ундан кўра қулайроқ. Бу ўринда ёзувчининг маҳорати шундаки, асарда иштирок этаётган қаҳрамоннинг маънавий қиёфасини тасвирлаб ўтирмай, унга сўзлашув услубига хос, хос бўлганда ҳам қўлланилиши доираси торроқ бўлган мақолни айтириб қўя қолади. Абдулла Қодирий “Ўткан кунлар” романида мақолларни шу қадар нозик қўллаганки, буни “Ота-она орзуси” бўлимида Юсуфбек Ҳожи ва Ўзбек ойимларнинг Отабекни Зайнабга уйлантириш масаласида кечган суҳбатида кузатишимиз мумкин. – *Билган топиб сўзлар, билмаган қопиб, деганларидек, онангнинг айтмакчи бўлган сўзи фақат шу эди. Бояги гаплари бўлса ўз ҳаққини ҳимоя йўлида унинг пўписаларигина бўлиб, мендан ҳам кўра онангнинг феълени ўзинг яхши биласан...* Бу ўринда қўлланилган “*Билган топиб сўзлар, билмаган қопиб*”ида маънавияти юксак ҳам маънавий қиёфаси паст бўлган шахснинг муҳим белгиси, бировга маъқул келадиган ва гўзал услубда гапириш ва унинг акси бўлгандаги жоҳилларга хос равишда дилга озор бериб, ранжитиб муомала қилиш қандай маънавиятли шахсларга тегишли эканлиги Юсуфбек Ҳожи тилида айтилмоқда. Юқорида Тўйбеканинг қўллаган мақолида шахс маънавиятини ифодаловчи тушунча йўқ эди, бироқ ўша мақолни қўллаш орқали уни қўлловчи шахс маънавияти очиб берилган бўлса, қуйида Юсуфбек Ҳожи томонидан қўлланилган мақолда бевосита шахс маънавиятини ифодаловчи тушунча сифатида инсонлар билан гўзал муомала қилиш ҳамда уни қўлловчи шахснинг маънавий қиёфасини ифодалаб келиш яққол сезилиб турганлигини эътироф этишимиз мумкин.

Тил ва маънавият муштарак тушунчалар бўлиб, инсонларнинг маънавий қиёфаси, халқнинг маънавий портрети тилда акс этади. Шу боис тил ва маънавият муштараклиги борасида бир қанча олимлар, давлат арбоблари,

¹² Абдулла Қодирий. Ўтган кунлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б.16.

файласуфлар ўз фикрларини баён этган. Хусусан, А.Қодиров бу борадаги фикрларини қисқача қилиб шундай ифодалайди: “Тил – миллий кадриятларни бирлаштириб, туташтириб, намоён этиб турувчи энг мустақкам занжир, бой ва чексиз маънавий хазина”.¹³

Ўзбек тилида фраземалар шахс маънавиятини шакллантиришда, ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бунинг исботи сифатида шуни келтиришимиз мумкинки, ахлоқий сифатлардан бўлган “бир сўзлик”, “ваъдага вафо қилиш”, “мардлик” каби маънавий фазилатларни шакллантиришда “гап битта”, “ўғил бола”, “бир сўзлик”, “гапида турмоқ” каби ибораларнинг ифода имкониятлари, таъсирчанлиги, юқумлилиги муҳим аҳамият касб этади. Шахсдаги “аҳиллик”, “бирдамлик”, “сўзбирчилик” каби эзгу фазилатларни шакллантиришда, янада ривожлантиришда “бир ёқадан бош чиқармоқ”, “бир жон-у бир тан бўлмоқ” каби фраземалар алоҳида аҳамиятга молик бўлса, инсон фитратидаги “меҳрибонлик”, “меҳр-оқибат”, “яхшилик қилиш” каби гўзал ахлоқий сифатларни янада барқ уришида, уларга бўлган рағбатни ривожланишида “бошини силамоқ”, “дардига дармон бўлмоқ”, “пешанасини силамоқ” сингари барқарор бирикмалар ифода имкониятлари билан муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, “енг шимариб”, “бел боғламоқ”, “жонини жабборга бермоқ”, “жони борича”, “жон кўйдирмоқ” каби иборалар шахс маънавиятидаги “астойдиллик”, “чин кўнгилдан меҳнат қилиш” сингари гўзал фазилатларни ривожлантиради, десак, нотўғри бўлмайди. Шулар қаторида “ёз бор, қиш бор”, “борига барака”, “ноумид шайтон”, “бирида бўлмаса, бирида”, “беш кунлик дунё”, “хом сут эмган”, “бир кам дунё” сингари фраземалар “шукрона қилиш”, “умидсизликка тушмаслик”, “тақдирга рози бўлиш” каби ахлоқий сифатларни шаклланишида алоҳида аҳамият касб этади. Шулар сирасига “бошига кўтармоқ”, “етти ўлчаб, бир кесмоқ”, “игна билан кудук қазимоқ”, “оқ-қорани ажратмоқ”, “ном қолдирмоқ”, “бир гапдан қолмоқ”, “бош кўшмоқ”, “гапига кирмоқ”, “бирор жойи камайиб қолардими”, “бошингга қилич келса ҳам”, “имкон бермоқ”, “ақли кирди”, “ақлини танимоқ”, “баҳам кўрмоқ” каби фраземалар ҳам инсон маънавиятидаги эзгу хислатларни, фазилатларни ривож топишига, ўзбек халқининг маънавиятини ифода этишга хизмат қилади. Таъкидлашимиз керакки, ўзбек тилидаги иборалар нафақат ахлоқий тушунчаларни ривожлантиришга рағбат беради, инсон табиатидаги иллатлардан ҳазар қилишга ундайди. Ўзбек тилининг контекстида бундай иборалардан кенг фойдаланилади.

Ўзбек адабий тилида маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик birlikлар катта қисмни ташкил этиб, уларда халқнинг маълум маданий қарашлари ифодаланган. Мустақиллик йилларида маънавий тушунчаларнинг мазмун-мундарижасида анчагина ўсиш содир бўлганлигини, халқ ҳаёти ва дунёқарашининг маънавий юксалиши сезиларли даражада ошганлигини кузатишимиз мумкин. Бироқ лексикографик талқинларда “маънавият” семемаси ва унга дахлдор семаларни тавсифлаш масаласида муаммолар

¹³ <https://xs.uz/uz/post/til-millat-manaviyatining-muqaddas-timsoli>

мавжуд бўлиб, уларнинг лингвистик, лексикографик мезонларини ишлаб чиқиш, лексикографик тавсифларнинг мукамаллаштирилиши асосида уларни маънавий тарбиянинг тўлақонли базасига айлантириш зарурати кучайиб бормоқда. Зеро, таълим тизимида маънавият ифодаларига алоҳида урғу берилмаганлигининг замирида ҳам тегишли лингвистик базанинг шаклланмаганлиги ётади.

Мақолларни қиёсий, социолингвистик, соципрагматик, лингво-культурологик ҳамда лингвомаънавиятшунослик жиҳатдан тадқиқ этилиши, мақолларни лингвомаънавиятшунослик нуқтаи назаридан таснифлаш, уларни алифбо тартибида энциклопедик шаклда тақдим этиш орқали кўплаб назарий ва амалий муаммоларга ечим топилиши мумкин. Тилнинг ижтимоий ҳодиса сифатида янада мукамалроқ тадқиқ қилиниши учун амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни аниқлаштириб беришга хизмат қилади, десак муболаға бўлмайди.

Ўзбек тили имкониятлари жуда бой, ундаги иборалар инсон маънавияти, маънавий-ахлоқий тушунчалари, ҳаётий тутумларининг шаклланишида, ривож топишида муҳим аҳамиятга молик. Негаки, ташбеҳ, жонлантириш, сифатлаш, бўрттириш, кучайтириш, муболаға, киноя каби турли ифода имкониятлари натижасида инсон тафаккурида маънавий тушунчаларга бўлган рағбатни ўстириш, тубан, жирканч иллатларга бўлган нафратни оширишга хизмат қилмади. Бу эса маънавий комил инсон тарбиясида муҳим роль ўйнайди. Шу боис, тил таълимида, тилшунослик илмида ибораларнинг ифода имкониятлари монографик планда тадқиқ этилса, ўзбек тилининг имкониятлари янада очилиб, жозибадорлиги илмий жиҳатдан яна ўз исботини топади.

Диссертациянинг учинчи боби **“Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи бирликлари тизими, структур ва генетик хусусиятлари”** деб аталган. Ушбу боб “Ўзбек тилини “тил ва маънавият муштараклиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш зарурати”, “Ўзбек тилида “маънавият” лисоний категорияси ва унинг таркиби”, “Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи бирликларининг генетик ва структур хусусиятлари” каби бўлимлар орқали очиб ебрилган.

Маънавиятнинг моҳиятини кўп файласуфлар илоҳий деб биладилар. Маънавият ҳодисотини эса онгнинг тўлиқ тушунтириб бериш мумкин бўлмаган сирли жиҳатлари, инсоннинг руҳий кучи, ундаги туғма диёнат, виждон, иймон, Худо инсоннинг кўнглига солган ижтимоий ва ижодий мойиллик, интилиш, деб талқин қилдилар. Бошқача қилиб айтганда, маънавият инсонга ато этилган иймон-эътиқод ва ўлчаб берилган ақлий, ишқий, умуман, инсоний имкониятдир. Бу қарашларда маънавият илоҳий ва табиийликдан устун ҳодиса сифатида тушунтирилади. Масалан, “Маънавият ва кадрият аслида илоҳий бўлиб, оила, авлодлар, маҳалла, миллат, давлат ва давр кадриятлари ва маънавиятлари орқали баён қилинади”.¹⁴

¹⁴ Ф. Зикриллаев. Маънавият – ақл-идрок маҳсули.- “Ишонч” газетаси, 1995 й., 28 июнь.

М.Имомназаров эса уни “илоҳий нур” деб ҳисоблайди ва тушунчанинг мазмунини очишга интирмайди. “Маънавият инсон қалбидаги илоҳий нур. Олий ҳақиқат нури бўлиб, шу сабабдан буюк бобокалонларимиз инсон қалбини “Ҳақиқат асрорининг ганжинаси”, деб атаганлар. Ҳақ асрори эса шундай сеҳрли тилсимки, уни тугал ечишга аҳли башар қудрати етмайди”.¹⁵

А.Эркаев шундай фикрларни келтириб ўтади: “Илоҳий ҳодисалар, шу жумладан, “олий ҳақиқат нури” абадул абад ўзгаришсиз, мутлақ бўлади, фақат уларни тушуниш, идрок этишгина ўзгариши мумкин. Маънавият ҳақида гапирганда эса, биз унинг юксалиши, айрим умуминсоний қадриятлардан ташқари бошқа аксарият қадриятларнинг янгилалиши ёки аксинча таназзули, қашшоқланишини, яъни ўзгаришини, нисбийлигини таъкидлаймиз.

“Маънавият” системасининг моҳияти унинг таркибий қисмларини аниқлаш ҳамда уларнинг системавий муносабатларини аниқлаштириш йўли билан очилади. Хусусан, “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”даги тавсиф асосида “маънавият” системасини ташкил этувчи унсурлар сифатида тахминан қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- ахлоқ;
- виждон;
- эътиқод;
- маърифат;
- муносабат;
- шахсий такомиллашув”¹⁶.

Ахлоқ, виждон, эътиқод, маърифат, муносабат, шахсий такомиллашув атов бирликлари гуруҳи ўз ичида яна ички гуруҳларга ҳам бўлиниб кетадики, бу тил тизимининг узвийлиги ва изчиллиги тамойили асосида кечишидан далолат беради. “Маънавият” системасини ташкил этувчи бу бирликларнинг семантик муносабатлари бир-биридан бутунлай узилган ҳодиса эмас. Маънавиятнинг мазмунини энг муҳим хусусиятларини эътиқод белгилайди.

Тўғрилиқ, ҳалоллик, тиришқоқлик, тежамкорлик, меҳнатсеварлик, шахсий ибрат каби гўзал фазилатлар-у хусусиятларга эга бўлиш, уларга доимо амал қилиб яшаш – комил инсоннинг маънавий бойлигини белгилаб берадиган асосий мезонлар саналади. Бугунги тезкор замонда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина ўз миллий қадриятларини юксалтириш орқали ўзлигини теран англаши, эркин ва озод Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик кўрсата олиши мумкин. Мамлакатимизда ҳалол ва пок яшашни ўзи учун ҳаётий эътиқод, олий мақсад деб биладиган юртдошларимиз кўпчиликни ташкил қилади. Айнан шундай инсонлар ва уларнинг эзгу ишлари туфайли бу ёруғ оламда маънавият ҳамиша барқарор бўлиб келмоқда. Инсоният тарихи маънавиятсиз кишида ҳеч қачон одамийлик, меҳр-оқибат сингари фазилатлар бўлмаслигини тасдиқлайди. Маънавиятни тушуниш, англаш учун, аввало,

¹⁵ М.Имомназаров, Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Тошкент, 1996. – Б.6.

¹⁶ Менглиев Б. Тараққиёт ва маънавият // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 8 январь.

инсонни тушуниш, англаш керак. Маънавият инсоннинг онг-у шуурига йиллар давомида она сути, оила тарбияси, аждодлар ўгити, Ватан туйғуси, ҳаётнинг баъзида аччиқ, баъзида қувончли сабоқлари билан қатра-қатра бўлиб сингиб боради. Айниқса, табиатга, одамларга яқинлик, доимо яхшилиқни ўйлаб яшаш, ҳалол меҳнат қилиш, дунёнинг тенгсиз неъмат-у ва гўзалликларидан баҳраманд бўлиш маънавиятга руҳий озуқа беради, уни янада кучайтиради.

Ўзбек тилидаги “маънавият” категориясининг моҳиятини очиш унинг шаклланишига асос бўлган концептосферасини ўрганиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш асосида амалга оширилади. “Маънавият” ўзбек ижтимоий онгида мустаҳкам концептуал моҳиятга эга. Оламнинг ўзбек лисоний тасвирида “маънавият” концептининг шаклланишига асос бўлган ҳодисаларни маънавий асослар сифатида баҳолаш мумкин. Бироқ “маънавий асослар” тушунчаси “маънавият” тушунчасига нисбатан анча кенг қамровлилиги билан характерланади. Чунки “маънавият” концепти “маънавий асослар” концептосферасининг мағзи бўлиб, уларнинг умумлашмасидан иборат. Бироқ бу умумлашмани шунчаки арифметик йиғинди эмас, балки синтез асосида шакллантирилган моҳият сифатида қараш мумкин. “Маънавий асослар” “маънавият”дан ташқари, мафкуравий муносабатларни, маънавий-мафкуравий вазифаларни бажарувчи ижтимоий муассасаларни ҳам, кенг маънодаги маънавият ҳаётни ҳам қамраб олади. Миллат тараққиётининг маънавий асослари деганда маънавиятнинг ривожланишига таъсир қиладиган моддий ишлаб чиқаришдан ташқари барча асосий омиллар назарда тутилади, маълум бир давлатнинг маънавий тарбия жараёнини амалга оширадиган таълим-тарбия, маданият, мафкура ва тарғибот-ташвиқот соҳаларида олиб бораётган сиёсатидан иборат бутун бошли яхлит структура назарда тутилади¹⁷.

Лингвомаънавиятшунослик тадқиқотларида, соф лингвистик тадқиқ усулларида ташқари, культурологик ва социологик методлар – концепт таҳлили, фреймал, нарратив анализ, тасниф ва тавсиф, лингвистик реконструкция усуллари, маънонинг макрокомпонент ва микрокомпонент модели, психосоциокультурологик экспериментлар, матнларнинг лингвомаънавий таҳлили – герменевтик метод кабилар қўйилган муаммоларнинг самарали ечими учун муҳим воситалар бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчи боб “Ўзбек тилидаги шахс маънавиятини ифодаловчи воситаларнинг лексикографик талқини муаммолари” номи билан аталган бўлиб, “Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи бирликларининг тавсифланиши”, “Шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг лингвокультурологик луғатларда бериш масаллари”, ““Маънавият” лингвомаданиятшунослик луғати ва унда концептуал лексикография” каби қисмларга бўлиб тадқиқ қилинган.

Истиқлол натижаси ўлароқ, ўзбек миллий лексикографияси ўз тараққиётининг янги пиллапоясига кўтарилди. Тилимизнинг изоҳли

¹⁷Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. Республика маънавият ва маърифат кенгаши, Маънавият ва мафкура илмий-амалий маркази. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 480 б. – Б. 177.

луғатларини такомиллаштириш, янги луғатларни тартиб бериш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Айниқса, 5 жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ўзбек лексикографиясида улкан воқелик десак, муболаға бўлмайди.¹⁸ Бу икки ҳолат билан белгиланади:

Биринчидан, ўзбек халқининг миллий мустақилликка эришуви, янги мулкӣ муносабатларнинг қарор топиши, жамият базиси ва устқурмасидаги туб янгиланишларнинг юз бериши ўзбек тили лексикасининг кескин ўзгаришига олиб келди. Зеро, “тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий бирликларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий бирликларнинг йўқ бўлиши (истеъмолдан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этиши ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий бирликларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар маълум даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” юзага келгандан буён ўтган йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади”.¹⁹

Иккинчидан, ўзбек миллий лексикографияси янги тараққиёт босқичида сўзларни изоҳлашнинг ўзига хос усуллариغا эга бўлди. Бу эса, ўз ўрнида, ўзбек назарий лексикологиясининг сўзлар семантикасини тадқиқ қилиш бўйича эришган жуда катта ва кенг қамровли ютуқлари билан белгиланади. Ўзбек лексикографиясининг назарий ва амалий жиҳатдан янада такомиллашувида жаҳон лексикографиясининг илғор назарий ҳулосалари, метод ва методикасини ижодий ўзлаштириши ҳам муҳим роль ўйнади.

Шахснинг ижтимоийлашуви, яъни жамиятга сингиб бориши жараёнида концептларни эгаллаш, концептларнинг эса индивидуал онгда “маҳаллийлашуви” ОЛТни ҳосил қилишни ва лисоний, миллий ўз-ўзини англаш шаклланишини келтириб чиқаради. Бу мураккаб жараён оламни “парчалаш”, яъни яхлитликда қисмларни кўриш, фарқлаш ва ажратиш усулларида, тил бирликларининг ички мазмуний мундарижаси таркиби ва аташ-номлаш усулларида, сўз маъноларининг миллий-маданий узвларида юз беради. Мавжуд умуммиллий концептлар асосида якка шахс онгида она тили

¹⁸ Маҳмудов Н. (“Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси)

¹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати, беш жилдли, 1-жилд. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.5.

образи вужудга келади, бу образни ташкил этувчи сўзларнинг хазинаси бўлган тезаурус ва миллий-ментал тасаввур ва билимлар мажмуасининг бир кўриниши сифатидаги хусусий концептосфера шаклланади. Аниқроғи, инсон ўзини лисоний шахс табиатида воқелантириш имкониятига эга бўлади ва жамиятнинг бир аъзоси сифатида коммуникатив шахс компетенциясини намоён қилади.

Таҳлиллар натижасида аниқланишича, “маънавият” концептуал майдони ҳар хил мундарижали атов воситалари (сўз, ибора, сўз бирикмаси) ва ментал бирликлар (фрейм, концепт, прецедент феноменлар, миллий тафаккур стереотиплари) нинг диалектик яхлитлиги ва иерархик қурилишини ўзида акс эттиради ҳамда улар бир бутун ҳолда шахснинг маънавий қиёфасини ташкил қилишда иштирок этади (бундаги иштирок этмоқ сўзи “маънавият” концептуал майдони “маънавият” концептосферасининг ташкил этувчиси эканлигига ишора қилади). Демак, “маънавият” концептосфераси маънавиятнинг ўзбек кишиси томонидан лисоний тушуниладиган қуйидаги мажмуасини ташкил этади:

1) “маънавият” номи билан аталадиган концепт – ядро;

2) асоси “маънавият” концептининг энг яқин қуршовидан ташкил топган (унинг турларини ифодаладиган) мавзувий гуруҳлар номидан иборат ассоциатив майдон – марказ;

3) мавзувий гуруҳдаги ҳар бир концептнинг қуршовлари бўлган концептлар – чекка.

Бугунги кунда ўзбек миллий лексикографияси янги тараққиёт янги пиллапоясига кўтарилди. Ўзбек тилининг изоҳли луғатларини такомиллаштириш, янги луғатларни тартиб бериш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Айниқса, 5 жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ўзбек лексикографиясининг ривожланиш даражасини кўрсатувчи муҳим омил ҳисобланади. Бу ўзбек халқининг миллий мустақилликка эришуви ва мулкий муносабатларнинг ўзгариши, жамият базиси ва устқуртмасидаги туб бурилишларнинг юз бериши ўзбек тили лексикасини кескин ўзгаришига олиб келганлиги билан белгиланади.

Маънавият тушунчаларни ифодаловчи атов бирликлари тилимиз захирасида аввалдан мавжуд эди. Бироқ, у мафкуравий аҳамият касб этмаган, ягона мақсад сари йўналтирилмаган бўлиб, айрим кишилар гуруҳи ёки ижтимоий табақа мақсад-муддаоларини ифодалар, уларнинг лингвистик баҳоси ҳам шунга мувофиқ эди.

Ўзбек тилининг 2 жилдли ва 5 жилдли изоҳли луғатларидаги талқинларини кузатиш натижаларида айтиш мумкинки, маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилган бўлиб, уни 2 жилдли луғат билан қиёслаш ўзбек лексикографиясининг янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Ўзбек тилининг лингвомаданиятшунослик луғати миллий-маданий дунёқарашни кенгайтиришда, менталитетни ривожлантиришда улкан аҳамиятга эга. Шу боисдан лингвомаданиятшунослик луғатларни тузиш

тамойилларини ишлаб чиқиш, лингвомаданемаларни лексикографик тавсифлашнинг назарий асосларини тадқиқ қилиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардандир.

“Оламнинг ўзбек лисоний тасвирида маънавий концептлари” лингвомаданиятшунослик луғати ўқувчиларнинг маънавий концептосферасини эгаллашларида муҳим роль ўйнайди.

Лингвокультуремага (прецедент номига ёки артофакт «номланишига») бағишланган мақолада преамбула (кириш қисми) қуйидагиларни хабар қилади.

(1) Лингвокультуремага ҳақида қисқача ахборот;

(2) у бажарадиган «маданият моҳияти ва аҳамияти» ҳақида;

(3) дискурсда у бажарадиган функциялар ҳақида (бирон-бир феномен тавсифида ишлатилиши мумкин).

Агар тавсифланадиган бирликнинг хусусиятига кўра мажбурий фрагментнинг ўртасидан биронтаси битта блокка бирлашмаса, бу ҳолатда шу заҳотиёқ кўрсатилади, масалан, «энциклопедик ахборот» (1) ва феномен томонидан бажариладиган роль (2) бирлашиши мумкин:

Навбатдаги «бандларда» бирликни ўзи тасвирланади. (1) рақами остида феноменни анъанавий халқ маданиятида, персонаж билан боғлиқ бўлган воқеаларда ишлатилиши ҳақида жуда қисқа «энциклопедик» ахборот берилади.

Масалан:

1. **Алпомиш** – ғайритабиий куч-қудрати, мардлиги, жасорати ва ақл-фаросати билан ажралиб турувчи ватанпарвар қаҳрамон сифатида “Алпомиш” достонида тавсифланган.

Достон қўнғирот уруғи бошлиқлари – ака-ука Бойбўри ва Бойсарининг фарзандсизлик тасвири билан бошланади. Унда Алпомиш, Барчин ва Қалдирғочларнинг бир кунда туғилиши достоннинг Барчиннинг Алпомишга бешиккerti қилиниши, Бойсарининг Бойбўридан аразлаб ўн минг уйли элат билан қалмоқ элига кўчиши, қаҳрамоннинг ёрини олиб келиш учун ўзга мамлакатга сафари, Қоражон билан дўст тутиниб, Барчин шартларини бажариши ва ёрини олиб ўз юртига қайтиши, кейин яна етти йил тутқунда қолиши, зиндондан оти Бойчибор ёрдамида қутулиб, ўз элига умр йўлдоши Барчиннинг зўравон Ултонтоз билан бўлаётган мажбурий тўйи устига келиши ҳам рақибини енгиб, мурод-мақсадига эришиши воқеалари жуда қизиқарли, эпосга хос ранг-баранг бадиий бўёқларда тасвирланган. Алпомиш ва Қоражон, Қултой ва Ёдгорларнинг ўзаро муносабатлари, ҳатто қаҳрамоннинг оти Бойчибор билан, энчи ҳарвона туя билан муносабати тасвирида жамият тараққиётининг достонда тасвирланган босқичига хос олижаноб соддалик, улуғвор вазминлик, болаларча беғубор самимийлик ғоятда гўзал мужассамлашган.

(2) рақами билан лингвокультуреманинг инварианти турадиган стереотип образи яратилади.

Ибн Сино – тиб илмининг асосчиси, буюк табиб, доришунос, шоир, адабиётшунос, тилшунос, маъданшунос, кимёгар, ботаник, астроном,

математик. Шу билан бирга Ибн Синони «Шайх арраис» («донишмандлар сардори, алломалар бошлиғи»); «Шараф ал-мулк» («ўлка, мамлакатнинг обрўси, шарафи»), «хужжат алҳақ» («ростликка далил»); «Ҳаким ал-вазир» («донишманд, тадбиркор вазир») деб атаганлар.

Релевантли (фарқланувчи) (1) ва (2) ҳар хил сабабларга кўра норелевантли (фарқланмайдиган) бўлган тақдирда ахборотни бир шаклда икки рақам билан белгилаб берилди. Бу ҳолат кўпроқ сўз шаклидаги лингвокультуремаларда мавжуд:

АХЛОҚ 1-2. Кишиларнинг бир-бирларига, оилага, жамиятга бўлган муносабатларида намоён бўладиган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворлари, одоблари мажмуи. Ҳуқуқдан фарқли равишда ахлоқ талабларини бажариш-бажармаслик маънавий таъсир кўрсатиш шакллари (жамоатчилик томонидан баҳо бериш, қилинган ишни маъқуллаш ёки қоралаш) билан белгиланади.

Инсон ахлоқий, умуман маънавий ва маърифий жиҳатдан камол топиши жараёнида турли тарихий босқичлардан — жоҳиллик, нодонликдан илмга, ёвузликдан эзгуликка, ваҳшийликдан инсонийликка ўтаркан, жамият ҳам шу тариқа ривожланади.

Ислом ахлоқининг асосида ҳалоллик ва тақво ётади. Кимки жисмоний ва маънавий пок, тақводор бўлса, ундай кимса ахлоқсизлик йўлига кирмайди. Исломга амал қиладиган халқлар ахлоқи, баъзи бир жиҳатлари билан фарқланса-да, шу дин туфайли умумийлик бор. Бу умумийлик Шарқ ахлоқи деган ном билан бирлашган. Шарқ ахлоқ Қуръон ва Ҳадисдан ташқари жуда кўплаб мутафаккирлар, файласуф, шоирлар асарларида таъриф-у ташвиқ этилган. «Қобуснома», «Ахлоқи Жалолий» каби махсус китоблар ёзилган.

(3) рақами билан (остида) бирликнинг дискурсида ишлатилиши шароитлари тасвирланади. Масалан:

3. Ҳозирги ўзбек тилида ҳам қўлланилади:

- дўст мақомида бўлишлик; *Дўстлик синовда чиниқар.* (Мақол).
- яқинлик, ошнолик; *Халқ дўстлиги — юрт бойлиги.* (Мақол).
- аҳиллик; *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* (Газетадан).
- меҳрибонлик. *Нафс, шахсиятпарастлик голиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом.* (Шукрулло, Сайланма).

Луғатнинг яна бир хусусияти шундаки, лингвокультуремаларнинг баъзиларини беришда расмлардан фойдаланилади.

Мисолларни намоён қилиш учун қуйидаги манба материалларидан олиш мумкин: замонавий оммабоп адабиёт, оммавий фильмлар, оммавий ахборот воситалари, оммавий коммуникация (интернет), фразеологик ва изоҳли луғатлар.

ХУЛОСА

1. Фаннинг ижтимоий қиймати пировардида кишиларнинг муаммоларини ҳал этиш, уларнинг турмуш тарзи билан баравар ҳолда маънавий оламини бойитиш, такомиллаштириб боришда намоён бўлади.

Бевосита инсоннинг маънавий такомиллашуви ҳамда жамиятнинг техник-технологик ривожланиши уйғунлашиб кетмас экан, тараққиёт ҳақида гапириш тўғри эмас. Маънавиятшунослик билан боғланган ҳар қандай фан назарий қоидалари ва қонуниятлари негизида жамият манфаатининг шахсий манфаатдан устунлигини таъминлашга, жамият тараққиёти негизида шахснинг маънавий-ахлоқий такомиллашувини таъминлашнинг илмий ва амалий базаси яратилмаса, порлоқ келажак ва илғор тамаддун ҳақида сўз юритиш мумкин эмас.

2. Бугунги кунда тилшуносликда антропоцентрик парадигма (йўналишлар мажмуи, тизими) тил ва инсон муштараклиги тамойили асосида ўз тадқиқотларини олиб бораётган экан, инсонни “маънавий феномен” сифатида қараш ушбу йўналишлар тизимининг марказидан ўрин олмоғи, шахс психологияси, шахс когнитив табиати унинг маънавий салоҳияти муаммосидан йироқлашиб кетиши мантиқан тўғри эмас. Шунинг учун тил ва маънавият муштараклиги муаммоси тил ва инсон муаммоси билан бутун-қисм муносабатида бўлиб, ушбу “қисм” у мансуб қисмнинг авангард унсури мақомида турмоғи лозим. Ҳолбуки, ҳали нафақат ўзбек тилшунослиги, балки жаҳон тилшунослигида ҳам ушбу фан шахсни маънавий такомиллаштириш муаммосини ўзи билан боғлиқ равишда ечиш масаласини кун тартибига қўйган эмас.

3. Тилшуносликнинг допарадигмал даврида ҳам, парадигмал даврида ҳам “маънавият” истилоҳи тушунчани акс эттирувчи, тизимни ифодаловчи категория термини билан номланган эмас. Зеро, маънавият тушунчасини лингвистик категория сифатида лексик парадигма ва ҳали тилшуносликда ўз ечимини топмаган, моҳияти очилмаган аташ объекти мавҳумлигича қолаётган категория термини билан қамраб олинадиган мустаҳкам тизимдир.

4. Ўтган аср сўнгги чораги тилшунослиги ижтимоий зарурат ва эҳтиёж билан боғлиқ равишда ўзига хос методологик асослар ва тадқиқ усуллари билан иш кўрди. Унда тилнинг миллат мулки ва маънавий, маданий бойлигининг ифодаси ва ривожлантирувчиси, миллат яхлитлигини таъминловчи восита эканлигига декларатив равишда урғу берилиб, тилдаги асл миллий маънавий ҳолатини тиклаш (амалий вазифа) ва бу тизимнинг яхлит қонуниятларини очиш (назарий вазифа) ҳаракати устуворлашмади.

5. Мустақилликка эришган ҳамда ўзига хос тараққиёт ва ривожланиш йўлини танлаган жамиятимиз ҳаётидаги кескин бурилиш тилимизнинг лексик сатҳида катта ўзгариш ясади. Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий соҳадаги эврилишлар натижаси ўлароқ тилимизда “янги” эскирган қатлам, неологизм ва, қолаверса, қайта тикланган ва янги концептуал, лисоний қиймат касб этган луғавий бирликлар, атамалар вужудга келдики, бу уларнинг тадқиқ этилишини долзарб қилиб, тилшунослигимиз, жумладан, унинг лексикология, луғатшунослик соҳалари олдида янги-янги вазифаларни қўйди. Янги лексик бирликлар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётган миллатимизнинг мақсад ва муддаоларини, орзу-истакларини, хоҳиш-иродасини ифодаловчи маъноларни ўзида акс этиради. Маънавият

тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари улар сирасида алоҳида ўрин тутлади.

6. Тилнинг тараққиётида маънавийни ифодаловчи айрим сўз бирикмаларининг яхлит маъно англатишга ўтиши, уни ташкил этувчи сўзлар маъноларининг жипслашуви ҳодисаси ҳам юз беради. Натижада лексик лакуналарни тўлдирувчи ва қўшма сўзга айланиб боровчи бирликлар пайдо бўлади ва фаоллашади. Бу жамият ҳаётида юз берувчи воқелик таъсирида ҳам амалга ошади. Бугунги кунда лексикализация ҳодисасининг дастлабки босқичи сифатида бу ҳолат ўзбек тилидаги маънавий тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари сирасида кўплаб учрайди.

7. Ўзбек тилшунослигида оламнинг ўзбекча лисоний тасвиридаги маънавий категориясининг мақоми ҳозиргача тўла аниқланмаган, яъни концептосфераси ва унинг таркиби ойдинлаштирилмаган. Бунинг сабаби сифатида ўзбек миллий мустақиллигигача ўзбек тили луғатларида маънавий терминининг қўлланилмаганлиги, тилшуносликда маънавий луғавий-маъновий гуруҳига тадқиқий эътибор қаратилмаганлигини кўрсатиш мумкин.

8. Ўзбекистон мустақиллиги даврида маънавий термини оммалашди ва уларнинг ижтимоий онгида энг фаол терминлардан бирига айланди. “Маънавий” концепти концептосфераси “маънавий манба”, “маънавий сиёсат”, “маънавий восита”, “маънавий таҳдид”, “миллий ирода” каби ўзига хос унсурларни қамраб олди ҳамда маънавий ва мафкура тушунчаларининг чегаралари хираллашиб қолганлиги фандаги ижобий ҳодиса эмас. Зеро, “маънавий” шахсий, мафкура эса ижтимоий ҳодиса сифатида фарқланиши лозимлигини давр тақозо этмоқда. Мафкура жамият структурасининг давлат томонидан белгиланадиган устқурмаси бўлиб, шахсларнинг маънавий салоҳияти ва қиёфаси мафкуранинг даражасини белгилайди. Мустақиллик даврида яратилган маънавий муаммоси билан боғлиқ фалсафий тадқиқотларда индивидуал шахснинг маънавийтини ташкил этадиган виждон, инсоф, андиша, муҳаббат, ҳалоллик, ширинсуханлик каби ҳодисалар тадқиқотлар доирасидан ташқарида қолди. Ваҳоланки, улар мафкура сифатида тушуниладиган мафкура учун асос, пойдевор вазифасини ўтайдики, шахс маънавийтисиз миллий мафкурани шакллантиришга уриниш пойдеворсиз уй қуришга ўхшайди.

9. “Маънавий” концепти моҳиятини очиш катта методологик аҳамиятга эга. “Маънавий” категория системаси, аниқлашимизча, 10 дан ортик (ахлоқ, виждон, жонкуярлик, маърифат, муносабат, нафси тийиш, самимият, фаросат, шахсий такомиллашув) унсурдан иборат яхлит ва очик концептосферага эга. Мазкур концептосферада маърифат илмий жиҳатдан, виждон амалий жиҳатдан ядро вазифасини ўтайди ҳамда концептосферанинг бошқа унсурлари ушбу ядро ва марказ тушунчалари атрофида “маънавий галактика”ни ташкил қилади.

10. “Маърифат” ва “виждон” субкатегориялари лисоний моҳиятлар сифатида ўзини қуршаб турган алоҳида категорияларда намоён бўлади, шу билан бирга, қарама-қаршилиқлар бирлиги ва кураши қонунининг амалий

ифодаси сифатида қуйи ёки қуршов категорияларнинг хусусий моҳиятлари ўзларига асос бўлаётган ядронинг моҳиятини шакллантиришда иштирок этади. Марказ ва қуршов бирликлари орасида мантиқий ва системавий карама-қаршилик ва яхлитлик занжирлари амал қилади.

11. Ўзбек тилининг 2 жилдли ва 5 жилдли изоҳли луғатларидаги талқинларини кузатиш натижаларида айтиш мумкинки, “маънавият” тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилган, уни 2 жилдли луғат билан қиёслаш ўзбек лексикографиясининг янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

12. Ўзбек тилининг лингвомаданиятшунослик луғати миллий-маданий дунёқарашни кенгайтиришда, менталитетни ривожлантиришда улкан аҳамиятга эга. Шу боисдан лингвомаданиятшунослик луғатларни тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш, лингвомаданемаларни лексикографик тавсифлашнинг назарий асосларини тадқиқ қилиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан.

13. Ўзбек тилидаги барқарор бирликлар таҳлили шуни кўрсатадики, халқона ибораларда, мақол ва маталларда эскириш ва янгиланиш ҳолатлари, шу билан бирга, ўзлаштирмалик ҳолатлари кам кузатилади. Демак, миллий маънавият каби барқарор ва ҳар қандай ўткинчи ўзгаришларга бўйсунмайдиган собит маънавият каби улар ҳам бошқа ифодаларга нисбатан миллийлиги жиҳатидан устуворлик қиладиган барқарор бирикмаларда шахс маънавиятини тўлиқ ва образли, таъсирчан ифодалаш жиҳатдан етакчилик қилади. Шу маънода ушбу барқарор бирликларни лингвомаънавиятшунослик соҳасининг устувор тадқиқ объектлари сифатида қараш тилшуносликнинг истиқболдаги вазифаларидандир. Зеро, уларнинг лексикографик талқинларида ҳам шахс маънавиятини ифодалаш вазифаларига алоҳида эътибор қаратиш катта амалий аҳамият касб этади.

**ONE-TIME SCIENTIFIC COUNCIL AT THE
SCIENTIFIC COUNCIL PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 AWARDED THE
SCIENTIFIC DEGREES UNDER THE KARSHI STATE UNIVERSITY**

KARSHI STATE UNIVERSITY

TOJIYEVA GULBAKHOR NOMOZOVNA

**ISSUES OF STUDYING THE UZBEK LANGUAGE BASED ON THE PRINCIPLE OF
«COMMONALITY OF LANGUAGE AND SPIRITUALITY»**

10.00.01 – Uzbek language

**ABSTRACT OF DISSERTATION
of Doctor of Sciences (DSc) on historical sciences**

Karshi – 2021

The theme of the Doctor of philosophy degree(PhD) of historical sciences was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan by number B2021.1.DSc/Fil283

The dissertation has been prepared in Karshi state university

The abstract of dissertation is posted in three languages (Uzbek, Russian and English (resume)) on the website of the Scientific Council (<http://qarshidu.uz>) and on Informational-educational portal «ZiyoNET» (www.ziynet.uz)

Scientific supervisor: **Mengliyev Bakhtiyor Radjabovich**
doctor of philological sciences, professor

Official opponents: **Pardayev Azamat Bakhronovich**
doctor of philological sciences, professor

Iskandarova Sharifa Madaliyevna
doctor of philological sciences, professor

Mamatov Abdugafur Eshonkulovich
doctor of philological sciences, professor

Leading organization: **Termez state university**

Defence of the dissertation will be held on «___» _____ 2021, at ___ at the meeting of the Scientific Council number PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 at Karshi state university (Address : Kuchabog street, 180119, Karshi city, Faculty of social sciences, Karshi state university, Tel.: (99875) 221-00-56, E-mail: kardu@mail.ru Karshi state university)

The dissertation can be reviewed in the informational-resource center of Karshi state university (registration number___) (Address Kuchabog street, 17, 180119, Karshi city).

Abstract of dissertation is distributed on «___» _____2021.
(Mailing report No _____ dated “___” 2021)

N.N. Shodmonov

Chairman of scientific council on awarding the scientific degrees,
Doctor of philological sciences,
professor

T. Djumayev

Scientific secretary of scientific council on awarding the scientific degrees, DSc in philological sciences

Kh. Jabborov

Chairperson of scientific seminar under scientific council on awarding the scientific degrees, Doctor of philological sciences

INTRODUCTION

(Abstract of the dissertation of Doctor of sciences (DSc))

Relevance and necessity of the dissertation topic Since the end of the last century, the issue of spirituality has become of special importance for every nation in the world community, which seeks to preserve its national identity. In today's era of globalization, the ideological and ideological protection of society, especially the youth, is one of the most pressing issues facing humanity. For this reason, a lot of theoretical and practical work is being done in world linguistics to accurately and clearly explain the socio-philosophical essence of the concepts of «spirituality», «idea». It is impossible to understand ideological and spiritual-enlightenment work as a whole system without defining the place of these concepts in the linguistic system. In particular, it is important to identify the micro and macrosystems of the concepts of «spirituality», «idea» in the language system.

In the world, scientific research is being conducted to determine the spiritual qualities of the individual and his role in the development of society, as well as to reveal the human nature of the spiritual-enlightenment lexicon. In this regard, including the restoration of semantic relations of units representing the concepts of «spirituality», «idea», identification of the elements that make up these semantic relations, description of linguistic contradictions underlying the semantic and paradigmatic relations of naming units based on the principles of linguistic and speech dichotomy; great attention is paid to improvement.

Great attention paid in our Republic to today's spiritual and educational work. In this regard, a propaganda system is being developed aimed at implementing the concepts and principles of individual spirituality, increasing the sense of involvement and responsibility for the fate and future of our country in the hearts of our compatriots, especially the younger generation, strengthening ideological immunity against foreign ideas. “Our native language is an inexhaustible source of our national spirituality. Therefore, it is not only our duty, but also our sacred human duty to show him due respect and reverence.”²⁰ Based on these tasks, it is important to determine the possibilities of reflecting the national spirituality, to reveal the units that represent the spiritual qualities of the individual in semantic-structural, conceptual and lexicographic aspects.

PD-5850 of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 «On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language», PF-5938 of February 18, 2020 «On improving the socio-spiritual environment in society Decree No. PD-3160 of July 28, 2017 «On measures to support and bring the system of work with families and women to a new level», «On increasing the effectiveness of spiritual and educational work and raising the development of the industry to a new level», 2021, this dissertation research to some extent contributes to the implementation of the tasks set out in the

²⁰Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисдаги нутқи / Янги Ўзбекистон, 2021 йил 7 ноябрь. №223 (479).

Resolution of the Government of the Republic of Uzbekistan No. PR-5040 «On measures to radically improve the system of spiritual and educational work» and other regulations related to this activity.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic The research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. “Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy”.

Review of foreign research on the topic of the dissertation²¹. Linguistic spirituality and the logical structure of thought are related to the structural features of language and linguocultural problems, problems of linguistic anthropology in a number of research centers and institutions around the world, in particular, Yale University (Connecticut, USA), International Association of University Professors of English (New York), University of Birmingham (UK), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Germany), Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft, DGfS (Germany), A.S Pushkin State Institute of Russian Language (Russian Federation), St. Petersburg State University (Russia Federation), Moscow Linguistic University (Russian Federation).

In recent years, a number of scientific results achieved because of linguoculturological and sociolinguistic research. In particular, the hypothesis of linguistic relativity and conditions of communicative competence have been developed (USA), the role of language in intercultural communication (RF) is defined, the role of language in the spiritual formation of the individual and the interrelation of language and spirituality, ie the reflection of language categories in thinking. Based on linguistics and developed the hypothesis of language deficit (hypothesis of language deficit) (USA), studied the issues of a person's ability to understand the world and language commonality (Germany).

Research on the problems of linguistics in the world carried out in the following priority areas: the social significance of language, the role of language learning in national spiritual development, semantic spheres of languages, the problems of language and culture in a multicultural society, the role of language in national character and national spirituality, psycholinguistics, sociolinguistics development of anthropological fields.

Level of study of the problem. There are a number of studies on the problem of spirituality in the social sciences, and even dictionaries have been published in this field. The work of English researchers L.L. Newman, R. Tanya, M. Muldonn,

²¹Мазкур қисми ёзишда қуйидаги манбаларга асосланилди: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Боннский университет](https://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет); [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Немецкое общество языкознания](https://ru.wikipedia.org/wiki/Немецкое_общество_языкознания) ; Уорф Б. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. Вып. 1.М., 1960; Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.; Lee, J.A. The colors of love: An expolaration of the ways of loving. Don mills (Ontario): New Press, 1973.; Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997. -184 с.; Базарова Л.В. к вопросу о соотношении языка и культуры (Образование и культура России в изменяющемся мире). – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.; Savignon S.J., Sysoyev P.V. Sociocultural strategies for a dialogue of cultures // The Modern Language Journal. 2002. № 86 (4); Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы). – М., 1997. 87 с.; Вейсгербер, Й. Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. – 1993. – №2; Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Волгоград, 2002. С-114.

V. Hill, D. Howe²² on the study of the essence of the term «spirituality» in world linguistics is noteworthy. In Russian linguistics, TP Gaak, SM Konnova, KA Kolkunova, TV Malevich, TG Ogorodnikova²³ conducted research on the role and study of the term «spirituality» in linguistics and literature.

In Uzbek linguistics, the unit of expression, which represents the concepts of spirituality, is widely studied from a philosophical and epistemological point of view. In this regard, a number of works were published in a short period, scientific-theoretical and practical conferences were organized. In addition, special research in the field of philology was conducted²⁴, articles were written²⁵, and dictionaries were compiled²⁶.

In his articles, linguist B. Mengliev emphasizes that today in linguistics the problem of spirituality, the issue of spiritual development of the individual is more relevant than ever.²⁷ The researcher Yu.N. Khojiev studied the linguistic and linguistic-spiritual units of nouns used in the epic «Alpomish», which express the spiritual qualities of the person.²⁸ This problem has been specially studied by the researcher M.B Akhmedova from the typological point of view²⁹. Although these

²² Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences. The college of student affairs journal, volume 23, number 2, 2004, – P. 110. – P.102. ; Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd, Journal of Advanced Nursing, EBSCO Publishing, 2002. – P 509. – P. 500. ; Muldoon M.; King, N. Spirituality, health care, and bioethics. – J. Relig. Health, 1995, – P 34.; Hill V. Spiritual development in the Education Reform Act: A source of acrimony, apathy or accord. Brit. J. Educ. Stud. 1989, – P. 182. – P. 37.; Hay D.; Reich, K.H.; Utsch, M. Spiritual development: Intersections and divergence with religious development. In The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence Roehlkepartain, E.C., King, P.E., Wagener, L.M., Benson, P.L., Eds.; Sage Publications: Thousand Oaks, CA, USA, 2006 – P.59. – P.44.

²³ Гаак Т.П., Коннова С.М. Рассуждения о духовности: филологический аспект. – Вестник ОГУ № 11, 2012. 173-182; Колкунова К.А., Малевич Т.В. Понятие “духовность” в современной Российской литературе. Вестник ПСТГУ. Богословие. Философия. 2014. Вып.6.–С.72-88; Огородникова Т.Г. Понятие «духовность». Сравнительный анализ представлений о духовности у людей с высшим и средним профессиональным образованием//Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. 2011.Т.5.№2. – С.21.

²⁴ Давурбоева Н.А. Фитрат драмаларида миллий озолик ғоясининг талқини: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1988; Мамашукуров Ж.А. Ўзбек тилининг давлат тили сифатида ривожланишининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий асослари: Фалс. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1999; Загыртдинова Ф.Б. Повышение функциональной грамотности населения как фактор укрепления независимости Республики Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1999; Тошбоев О.Ш. Миллий истиқлол мафқурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент, 2000; Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012.

²⁵ Жумахўжа Н. Юксак маънавият белгиси // Халқ сўзи. – Тошкент, 1997. – 5 ноябрь; Маҳмудов Н. Миллий мафкура ва она тили // Халқ сўзи. – Тошкент, 2000. – 13 июнь; Қосимов Б. Жадидлар ва миллий мафкура // Тафаккур. – Тошкент, 2000. – № 3. – Б. 28–32; Йўлдошев Қ. Миллий ғоя ва адабий таълим // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2000. – 21 декабрь.

²⁶ Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Тошкент: Шарқ, 2000; Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. Тошкент: Академия, 2007; Ғозиев С., Ибрагимова Г. Маънавият луғати. Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007; Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати: – Тошкент: Академия, 2009; Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Фафур Фулом, 2013.

²⁷ Менглиев Б.Р. Тил бағридаги маънавият: лингвомаънавиятшунослик ва унинг истиқболлари ҳақида // “Маърифат”, 2018 йил, апрель; Тараққиёт ва маънавият // Маърифат, 2018 йил, 8 январь.

²⁸ Ҳожиёв Ю.Н. “Алпомиш” достонидаги шахс маънавий сифатларини ифода этувчи атов бирликларнинг семантик-структур, концептуал ва лексикографик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 56 б.

²⁹ Ахмедова М.Б. Ўзбек тилидаги «маънавият» ва инглиз тилидаги «spirituality» умумий семали атов бирликлари типологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дисс. автореф. – Бухоро, 2019. – 49 б.

studies shed light on the general aspects of the subject, the units that represent the spirituality of the individual have not yet emerged until a comprehensive study has emerged that specifically explores the linguistic aspect and the monograph.

Correspondence of the research with the plans of research work of the research institution where the dissertation performed The dissertation was completed in accordance with the plan of research work of Karshi State University in the framework of «Functional pragmatic and semantic-methodological analysis of Uzbek language units (synchronous and diachronic aspects)» (2017-2021).

The aim of the research is to reveal the issues of studying the Uzbek language based on the principle of «commonality of language and spirituality.»

Research tasks:

to reveal the spiritual-enlightenment situation and changes in the lexicon of the language in the new century;

identification of factors for the study of the Uzbek language on the basis of the principle of «commonality of language and spirituality»;

to show the classification of lexemes, proverbs, phrases in the Uzbek language, expressing the spirituality of the person;

Definition of the linguistic category «spirituality» and its structure;

reveal the genetic and structural features of the units that represent the spirituality of the person;

improving the lexicographical interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek language;

to provide solutions to the problems of describing the means of expressing the spirituality of the person in Uzbek educational dictionaries.

The object of the research is the units that fall into the semantic field of «spirituality» in the Uzbek language.

The subject of the research is the problems of systemic, structural, genetic, cognitive features and lexicographic description of the general semantic units of spirituality.

Research methods The dissertation uses the methods of description, comparison, differential-semantic, component and distributive analysis, statistical, conceptual analysis.

Scientific novelty of the research:

the field of linguistics, which creates a certain linguistic support for the scientific and practical mechanism for the education of a highly spiritual person, has been revealed through the study of the Uzbek language on the basis of the principle of «commonality of language and spirituality»;

with defining the place of the units representing the concepts of spirituality in the lexical system of the language, their thematic and spiritual groups were separated, and the basis for differentiation and classification was developed;

simple, complex types, one-component, two-component, and multi-component types have been substantiated by identifying the structural structures of the naming units, such as historical-etymological, self, and self-absorbing layer microsystems;

The conceptual features of the noun units have been identified with general meaning «spirituality» which based on representing the spiritual qualities of the person;

The lexicographic interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek educational dictionaries has been improved by providing solutions to the problems of describing lexemes, phrases and proverbs.

The practical results of the study are as follows:

the linguistic category of the Uzbek language «spirituality» and its structure are defined;

served as an important source in the creation of spelling, annotated, encyclopedic dictionaries and the improvement of their internal structure, in the selection of the dictionary, in the interpretation of controversial and desemantized words;

The development of the Uzbek language in our country on the basis of modern requirements, as a practical continuation of the work being done to further enhance its prestige at the level of the status of the state language.

The reliability of research results is determined by the fact that the problem is clearly stated, the conclusions are based on description, classification, component analysis, etymological methods, theoretical ideas and conclusions are put into practice, and the competent authorities confirm the results.

Scientific and practical significance of research results The scientific significance of the research results is determined by the formation of linguistic and spiritual studies of the Uzbek language, on this basis, the lexicology, and terminology of the Uzbek language, which serves as an important source in the study of modern Uzbek literary language.

Materials and scientific conclusions of the practical significance of the results of the research are important in the development of textbooks, manuals, «Explanatory Dictionary of the Uzbek language», dictionaries of linguistics, spelling dictionaries, special courses in bachelor's and master's degree programs in synchronous and diachronic linguistics explained.

Implementation of research results Based on the scientific results on the study of the Uzbek language on the principle of «commonality of language and spirituality»:

From the conclusions, on the development of the basis for differentiation and classification of thematic and spiritual groups by determining the position of units representing the concepts of spirituality in the lexical system of the language, The Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan used in the fundamental research project FA-F1-G003 «Functional word formation in the modern Karakalpak language» at the Karakalpak Research Institute of Humanities. (Reference No. 17-01 / 129 of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of Uzbekistan dated in February 26, 2021). The results gave possibility to set tasks to ensure the solution of problems at the level of the Uzbek and Karakalpak literary languages;

From the conclusions that in the system of units of general meaning «spirituality» is based on the conceptual features of the noun units that represent

the spiritual qualities of the person, The Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan used in the fundamental research project FA-F1-G003 «Functional word formation in modern Karakalpak language» conducted at the Karakalpak Research Institute of Humanities. (Reference No. 17-01 / 129 of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of Uzbekistan dated in February 26, 2021). As a result, «spirituality» allowed determining the place of common units in the Uzbek and Karakalpak phonetic, lexical, morphological systems;

The “Short Spiritual Linguoculturological Dictionary of the Uzbek Language” (ISBN 978-9943-2418-2-9) has been compiled based on defining the criteria for overcoming the shortcomings, clearly indicating the correct and true lexical meanings of words in the compilation of explanatory dictionaries. As a result, «spirituality» in the Uzbek language allowed clarifying the use of common sense units and creating optimal variants of dictionaries;

From the conclusions, on the development of the basis for differentiation and classification of thematic and spiritual groups by distinguishing them by determining the position of the units, which representing the concepts of spirituality in the lexical system of language, used in the preparation of the show of the Kashkadarya regional television and radio company named «So’zlar javohiri” (Jewel of words), as well as the regional radio program «Voha sadosi» (Reference of the Kashkadarya regional television and radio company No. 569 of May 21, 2021). Results served to enrich the content of shows and broadcasts in an enlightening and practical way.

Approbation of research results The results of this research were discussed at 5 international and 9 national scientific conferences.

Publication of research results 1 monograph on the topic of the dissertation, 12 scientific articles in scientific publications, including 1 in a foreign journal, recommended for publication of the main results of doctoral dissertations of the Supreme Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

Structure and volume of the dissertation The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion, a list of sources and references, conditional abbreviations and an appendix. The total volume of the dissertation is 238 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the relevance and necessity of the topic, the relevance of research to the priorities of science and technology, the goals and objectives, the object and subject, the scientific novelty and practical results, the scientific and practical significance of the results, implementation, approbation, publication. Information on the submitted works and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is entitled «**Lexicon of the Uzbek language in the period of independence and the factors and sources of development of its interpretation.**» Chapter «Socio-political, spiritual-

enlightenment rise and harmony of linguistics», «Interpretation of literary language in modern Uzbek linguistics as a requirement of the time», «Spiritual-enlightenment situation in the new century and problems of language lexicon research», «Spiritual-enlightenment Uzbek language of the new period» Fundamentals of Interpretation of Changes in Vocabulary ”.

The sociality of science is manifested, first, in its humanity, in its service to the interests of man, in the facilitation of nature and society for man, that is, in the improvement or ease of use of the object of study.

Although the science of linguistics gained its independence only in the 19th century and began to respond to the demands of the time within the framework of its own problems, it took on a social order and engaged in its fulfillment in times when it was part of other disciplines. This can be verified based on observation against the background of socio-political and cultural-enlightenment development. For example, in the time of Mahmud Kashgari, the creation of common norms of communication and Turkic languages, the study and scientific substantiation of the phonetic, lexical and grammatical features of the emerging language, which showed that it was an independent language, were socially and spiritually important. This served to strengthen the ideological foundations of the Karakhanid state.

In the later period of Turkish linguistics, the tradition of linguistic practice, which emerged based on social necessity and the requirements of the time, understood by Kashgari, was continued.

The fact that the twentieth century is on a global scale plays a special role in the development of the Uzbek social, spiritual and enlightenment worldview. In the history of Uzbek linguistics, the first half of the XX century is a period of development and popularization of the norms of modern Uzbek literary language. For 50-60 years, Uzbek linguistics, which has set itself specific goals based on the requirements of the time, has been working based on the great need to develop and popularize the norms of the Uzbek literary language.

Linguistics of the last quarter of the last century has worked with specific methodological foundations and research methods in relation to social necessity and need. It emphasizes that language is the expression and developer of the nation's property and spiritual and cultural wealth, a means of ensuring the integrity of the nation, and the movement to restore the original state of language (practical task) and to describe the original state of language (theoretical task) prevailed.

Today, Uzbek linguistics is developing rapidly and we should be proud of the achievements in studying the lexicon of our language. In particular, the formation and development of ideographic and linguoculturological lexicography in Uzbek lexicography, the growing demand for the national corpus of the Uzbek language raises the need to study the semantic structure of words from this point of view and demand.

The study of lexemes and adjectives as a lexical-spiritual group in Uzbek linguistics is a basic requirement of systematic research. Based on the systematic approach of lexemes to reveal the structure of their structure and its peculiarities in

this group, to study the lexical-semantic relations between lexemes, to clarify the speech and linguistic meaning of lexemes, to distinguish the meaning of inter-level relations and other level units and revealing the place and role of naming units is one of the urgent tasks.

The sharp turn in the life of our society, which has gained independence and has chosen its own path of development and progress, has made a great change in the lexical level of our language. As a result of economic, socio-political and spiritual changes in our language, a «new» obsolete layer, neologism, as well as lexical units, terms, which have been restored and acquired new conceptual and linguistic value, have emerged. , set new tasks for his fields of lexicology and lexicography. The new lexical units reflect the meanings that express the goals and aspirations, dreams and aspirations of our nation, which is building a free and prosperous homeland, a free and prosperous life. Atov units, which represent the concepts of spirituality, have a special place among them.

Atov units representing these concepts already existed in the reserve of our language. However, it did not have an ideological significance, it was not directed towards a single goal, and the expressions of the goals of certain groups of people or social strata, and their linguistic value, were in line with this.

There is a transition of some word combinations to a single meaning, in the development of language, the phenomenon of merging the meanings of the words that make it up. As a result, units that fill lexical lacunae and become compound words appear and become active. This also happens under the influence of the reality that takes place in the life of society. Today, as the first stage of the phenomenon of lexicalization, this situation is very common among the adjectives that represent the concepts of spirituality in the Uzbek language.

The second chapter is entitled «**Means of expressing the concepts of spirituality of the person in the Uzbek language**», which contains a classification of lexemes, phrases, proverbs that express the spirituality of the person in the Uzbek language.

In the Uzbek national thinking, the concept of «spirituality» has been firmly established for thousands of years as an integral part of the people's worldview. Yet in our recent past, there was no official linguistic expression for it, not even in speech. Therefore, we do not see interpretations and commentaries describing its essence in encyclopedic and encyclopedic dictionaries created in the last century. In particular, the two-volume «Explanatory Dictionary of the Uzbek language»³⁰, published in 1981, does not contain the lexeme of spirituality, but there are several ideological, epistemological, and cognitive bases in the interpretation of the genetically related spiritual lexeme.

Today in our country, there are radical changes in the national worldview, a new qualitative stage of the perception of man and being, a new attitude to national spirituality and heritage, the rise of the concept of «national identity» as a fundamental phenomenon of development, a complete change in attitudes to spirituality. Of course, gaining a worthy position and rank on the world stage

³⁰ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. 1- том. – М.: Русский язык, 1981.

requires not only realization, but also a practical approach to the preservation and development of spirituality, the development of national values in accordance with universal ideals, not only by technical, technological and economic factors.

Since spirituality is an integral part of humanity, as long as humanity does not exist without spirituality, it cannot be destroyed by simply not including it in dictionaries.

The expression of *spirituality* is described in new interpretive dictionaries of the Uzbek language in different interpretations, taking into account the Uzbek national psychology.

«Explanatory dictionary of the Uzbek language»	The use of the lexeme of spirituality
1-file	1
2- file	13
3- file	5

This situation shows how active and priority the lexeme of spirituality is becoming in the Uzbek social consciousness. In the years of independence, we can see that the content of this concept has undergone a fundamental renewal. The concept, which polished for a long time, restored, and there was an expansion in the description of the interpretation.

Having said that, the analysis of various dictionaries and other sources shows that in any language the following integrated concepts can be divided into components of the category of «spirituality», the basic spiritual concepts:

- conscience;
- love;
- intelligence;
- devotion;
- morality;
- abstinence;
- sincerity;
- improvement.

Each of these elements can form hundreds of concepts, including separate microsystems. For example, the element of «relationship» has internal categories such as «love», «hate». The category of «love» includes a number of concepts, such as «patriotism», «nationalism», «family», «linguistics». The longer the internal branching of a category, the more its essence becomes defined. In an article entitled «Spirituality is a criterion of human dignity» in the 2017 issue of the newspaper «Ma'rifat» S. Suleymanova, thinking about the composition of the category «Morality», says that it consists of more than 180 concepts. It should be noted that this article is important in determining the composition of each element of the category of «spirituality».

A number of elements of the category of «spirituality» (except for the subgroups of the group «morality», «negative behavior», the group «attitude», «hatred»; "Can be combined into common semantic words. The contradictions of these human qualities, in turn, summarized under the concept of «evil»:

- dishonesty;
- hatred;
- ignorance;
- selfishness;
- dirt;
- malice;
- greed;
- carelessness.

Based on the expressions of spiritual values, based on their internal structure, the following lexical units in the Uzbek literary language form a system of units of general meaning «spirituality»:

lexemes: *mind, intellect, evil, perfect, greedy, ignorant, sinful, religious, friend, oppression, suffering, intelligence, tyrant, oppression, science, unbeliever, honesty, Islam, book, evil, qibla, school, goal, arrogance, advice, labor, industrious, kind, compassionate, Muslim, nabi, vow, exhortation, honor, proud, lover, pand, pir, official, mercy, literacy, literacy, greeting, generosity.*

In fact, it is no exaggeration to say that folk epics, fairy tales, songs, proverbs and dozens of other genres aimed at enriching the spirituality of the younger generation, ensuring that it reaches the level of a real person. In the absence of today's education system, such as the press, educational institutions, cultural centers, radio, television, the Internet, the role of folklore in the performance of these tasks was incomparable. As a result, folklore formed the basis of folk pedagogy. Usually, the independence of a nation, its development is inextricably linked with fiction. Oral creativity, on the other hand, has always been an integral part of fiction. Scholars have different interpretations of the use of proverbs in works of art. In particular, it can be said that the work is considered as a means of ensuring its emotional impact, its popularity, the harmony of form and content. In our opinion, proverbs also have a special place in showing the spiritual image of the images presented in the works. For example, – *Кошки эди теголсам, – деди Тўйбека, — мен унинг бир тукига ҳам арзимайман. Аммо сен бўлсанг, унинг билан тенглашар эдинг. «Тенг-тенги билан, тезак қопи билан». Ха-ха-ха!..*³¹ The proverb used by Tuybeka and the truth in it are true, but it is also a variant of the same proverb, “*Сув сойга оқар, бой бойга боқар*” (The water flows into the stream, the rich man goes for rich). Here the skill of the writer is not to describe the spiritual image of the protagonist in the work, but to tell him a proverb that is specific to the style of speech, and even if it is specific, it has a narrow scope. Abdullah Kadiri used the proverbs in the novel «Those gone days» so delicately that we can see it in the section «Parents' Dream» in the conversation of Yusufbek Haji and Uzbek mothers on the marriage of Otabek to Zainab – *Билган топиб сўзлар, билмаган қопиб, деганларидек, онангнинг айтмакчи бўлган сўзи фақат шу эди. Бояги гаплари бўлса ўз ҳаққини ҳимоя йўлида унинг нўписаларигина бўлиб, мendan ҳам кўра онангнинг феълени ўзинг яхши биласан.* Here the proverb “*Билган топиб сўзлар, билмаган қопиб*” Yusufbek

³¹ Абдулла Қодирий. Ўтган кунлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б.16.

include «lifting the head», «measuring seven, cutting one», «digging a well with a needle», «separating black and white», «leaving a name», «missing a sentence», «adding a head», «entering into a sentence», Phrases such as “would there be a shortage of places”, “even if a sword came to your head”, “allow”, “come to your senses”, “recognize your mind”, “share” also contribute to the development of human virtues serves. It should also be noted that the phrases in the Uzbek language not only encourage the development of moral concepts, but also encourage the avoidance of vices of human nature. Such expressions are widely used in the context of the Uzbek language.

In the Uzbek literary language, lexical units representing spiritual concepts form a large part, in which certain cultural views of the people are expressed. During the years of independence, we can observe a significant increase in the content of spiritual concepts, a significant increase in the spiritual growth of people's lives and worldviews. However, there are problems with the description of the semantics of «spirituality» and related semantics in lexicographic interpretations, and there is a growing need to develop their linguistic, lexicographic criteria, to turn them into a full base of spiritual education based on improving lexicographic descriptions. Indeed, the lack of emphasis on the expression of spirituality in the education system also lies in the lack of an appropriate linguistic base.

The solution of many theoretical and practical problems can be found through the comparative, sociolinguistic, sociopragmatic, linguo-cultural and linguistic study of proverbs, the classification of proverbs from the linguistic-spiritual point of view, their presentation in alphabetical encyclopedic form. It is no exaggeration to say that it serves to clarify the tasks that need to be performed in order to study language more fully as a social phenomenon.

The potential of the Uzbek language is very rich, its expressions are important in the formation and development of human spirituality, spiritual and moral concepts, life attitudes. For because of various possibilities of expression, such as allegory, animation, adjective, exaggeration, reinforcement, exaggeration, satire, it did not serve to increase the interest in spiritual concepts in human thought, to increase hatred for inferior, abominable vices. This plays an important role in the upbringing of a spiritually perfect person. Therefore, if the possibilities of expression of expressions in linguistics and linguistics are studied in a monograph, the possibilities of the Uzbek language will be more open and its attractiveness will be scientifically proven.

The third chapter of the dissertation is entitled **«System, structural and genetic features of the units that represent the spirituality of the individual in the Uzbek language.»** This chapter is divided into sections such as «The need to study the Uzbek language on the basis of» common language and spirituality «,» The linguistic category of «spirituality» in Uzbek and its structure «,» Genetic and structural features of units representing spirituality in Uzbek «.

Many philosophers consider the essence of spirituality to be divine. The phenomenon of spirituality is interpreted as an inexplicable mystery of the mind,

the spiritual power of man, his innate religion, conscience, faith, social and creative inclinations, aspirations, which God has instilled in man. In other words, spirituality is a belief given to man and a measured mental, romantic, and generally human opportunity. In these views, spirituality is interpreted as a phenomenon superior to divine and natural. For example, «Spirituality and values are in fact divine and are expressed through the values and spirituality of the family, generations, neighborhood, nation, state, and time.»³³

M. Imamnazarov considers it a «divine light» and does not seek to reveal the meaning of the concept. “Spirituality is the divine light in the human heart. It is the light of the Supreme Truth, which is why our great ancestors called the human heart «the treasure of the mystery of Truth.» And the mystery of truth is such a magic spell that no human being can solve it.”³⁴

A. Erkaev states the following: «The divine phenomena, including the» light of the supreme truth «are eternal, absolute without change, only their understanding can be changed. When we talk about spirituality, we emphasize its rise, the renewal of most of the values other than some universal values, or, conversely, the decline, the impoverishment, that is, the change, the relativity.

The essence of the system of «spirituality» is revealed by identifying its components and defining their systemic relations. In particular, based on the description in the National Encyclopedia of Uzbekistan, the following can be roughly identified as elements of the system of «spirituality»:

- morality;
- conscience;
- faith;
- enlightenment;
- attitude;
- personal development.³⁵

The group of units of morality, conscience, faith, enlightenment, attitude, personal development is further divided into subgroups, which indicates that the language system is based on the principle of continuity and coherence. The semantic relations of these units that make up the system of «spirituality» are not completely disconnected. Belief determines the most important features of the content of spirituality.

Accuracy, honesty, diligence, thrift, diligence, personal example and other beautiful qualities are the main criteria that determine the spiritual wealth of a perfect person. In today's fast-paced world, only a truly spiritual and enlightened person can gain a deeper understanding of himself by raising his national values, and show selflessness for a free and independent Uzbekistan to take its rightful place in the world community. The majority of our compatriots consider honest and clean living in our country to be a vital belief and a high goal. It is because of such people and their good deeds that spirituality has always been stable in this

³³ Ф. Зикриллаев. Маънавият – ақл-идрок маҳсули.- “Ишонч” газетаси, 1995 й., 28 июнь.

³⁴ М.Имомназаров, Миллий маънавиятимицинг такомил босқичлари. Тошкент, 1996. – Б.6.

³⁵ Менглиев Б. Тараққиёт ва маънавият // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 8 январь.

enlightened world. The history of mankind confirms that a person without spirituality will never have such qualities as humanity, kindness. To understand spirituality, to understand, first of all, it is necessary to understand, to understand man. Spirituality permeates the human consciousness over the years with mother's milk, family upbringing, ancestral teachings, a sense of homeland, and sometimes bitter, sometimes joyful lessons of life. In particular, closeness to nature, people, always thinking of the good, working honestly, enjoying the incomparable blessings and beauties of the world give spiritual nourishment to spirituality, strengthen it even more.

Discovering the essence of the category of «spirituality» in the Uzbek language is based on the study, analysis, generalization of the conceptosphere, which is the basis for its formation. «Spirituality» has a strong conceptual significance in the Uzbek social consciousness. In the Uzbek linguistic description of the world, the events that formed the basis of the concept of «spirituality» can be assessed as spiritual foundations. However, the concept of «spiritual foundations» is much broader than the concept of «spirituality». Because the concept of «spirituality» is the core of the conceptosphere of «spiritual foundations» and consists of their generalization. However, this generalization can be viewed not only as an arithmetic sum, but as an essence formed on the basis of synthesis. In addition to «spirituality», «spiritual foundations» includes ideological relations, social institutions that perform spiritual and ideological functions, as well as spiritual life in the broadest sense. The spiritual foundations of a nation's development are all the basic factors that affect the development of spirituality, except for material production, the whole structure of the policy of a particular state in the field of education, culture, ideology and propaganda.³⁶

In linguistic research, in addition to purely linguistic research methods, culturological and sociological methods - conceptual analysis, framework, narrative analysis, classification and description, methods of linguistic reconstruction, effective macrocomponent and microcomponent model of meaning, psychosocial culturological experiments of psychosocial culturological experiment serves as an important tool for.

The fourth chapter is entitled **«Problems of lexicographic interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek language»**, «Description of units expressing the concepts of personal spirituality in the Uzbek dictionaries», in which conceptual lexicography”.

As a result of independence, the Uzbek national lexicography has reached a new stage of development. Great work has been done to improve the explanatory dictionaries of our language, to compile new dictionaries. It is no exaggeration to say that the 5-volume «Explanatory Dictionary of the Uzbek language» is a great reality in Uzbek lexicography.³⁷ This is determined by two conditions:

³⁶ Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. Республика маънавият ва маърифат кенгаши, Маънавият ва мафкура илмий-амалий маркази. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 480 б. – Б. 177.

³⁷ Махмудов Н. («Ўзбек тили ва адабиёти» журнали, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси)

First, the achievement of national independence of the Uzbek people, the establishment of new property relations, radical changes in the basis and structure of society have led to a sharp change in the lexicon of the Uzbek language. Indeed, “in the process of language development, its vocabulary changes faster, significantly, and drastically than in other areas. The reasons for this are known, of course. These changes reflect the development of the lexicon not only quantitatively but also qualitatively. Vocabulary development consists of events such as the emergence of new lexical units and the disappearance of certain lexical units (consumption), the acquisition of new meanings of words and the loss of certain meanings. In this process, there are various changes in the attitude of lexical units to the literary norm (norm), their application and other features. When such changes reach a certain level, there is a need for research that reflects them theoretically and practically. One of the main practical works is the creation of explanatory, historical and etymological dictionaries. «If we take into account the changes in the lexicon of the Uzbek language over the past two decades since the publication of the two-volume» Explanatory Dictionary of the Uzbek language «, it is clear that it is time to create a new dictionary.»³⁸

Second, the Uzbek national lexicography has acquired new ways of interpreting words at a new stage of development. This, in turn, is determined by the great and comprehensive achievements of Uzbek theoretical lexicology in the study of word semantics. The creative development of advanced theoretical conclusions, methods and techniques of world lexicography also played an important role in the further theoretical and practical improvement of Uzbek lexicography.

The socialization of the individual, that is, the acquisition of concepts in the process of assimilation into society, and the «localization» of concepts in the individual consciousness leads to the formation of a linguistic image of the world and the formation of linguistic, national self-awareness. This complex process takes place in the «fragmentation» of the world, that is, in the ways of seeing, distinguishing and separating the parts as a whole, in the structure and naming of the internal content of language units, in the national-cultural members of words. On the basis of existing national concepts, the image of the mother tongue is formed in the mind of the individual, a special conceptsphere is formed as a manifestation of the thesaurus and the set of national-mental imagination and knowledge, which is the treasure of words that make up this image. Rather, man is able to express himself in the nature of a linguistic person and demonstrate the competence of a communicative person as a member of society.

The analysis shows that the conceptual field of «spirituality» reflects the dialectical integrity and hierarchical structure of various content tools (words, phrases, phrases) and mental units (frames, concepts, precedent phenomena, stereotypes of national thinking) and they are one. (the word participation refers to

³⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати, беш жилдли, 1-жилд. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.5.

the fact that the conceptual field of “spirituality” is the founder of the conceptual sphere of “spirituality”). Thus, the conceptosphere of «spirituality» consists of the following complex of spirituality, which is linguistically understood by the Uzbek man:

- 1) the concept called «spirituality» - the core;
- 2) the associative field - the center, consisting of the names of thematic groups, the basis of which consists of the closest circle of the concept of «spirituality» (representing its types);
- 3) Concepts that surround each concept in the thematic group - edge.

Today, the Uzbek national lexicography has reached a new stage of development. Great work has been done to improve the explanatory dictionaries of the Uzbek language, to compile new dictionaries. In particular, the 5-volume «Explanatory Dictionary of the Uzbek language» is an important factor in determining the level of development of Uzbek lexicography. This is determined by the fact that the Uzbek people have achieved national independence and changes in property relations, radical changes in the basis and structure of society have led to a sharp change in the lexicon of the Uzbek language.

Naming units representing the concepts of spirituality already existed in the reserve of our language. However, it did not have an ideological significance, it was not directed towards a single goal, it expressed the goals of a group of people or a social class, and their linguistic value was similar.

Observations of the interpretations of the Uzbek language in the 2-volume and 5-volume annotated dictionaries show that the lexicographic interpretation of nouns expressing the concepts of spirituality is carried out in the new annotated dictionary at the level of modern requirements. .

The dictionary of linguocultural studies of the Uzbek language plays an important role in expanding the national-cultural outlook and developing the mentality. Therefore, the development of the principles of compiling dictionaries of linguocultural studies, the study of the theoretical foundations of lexicographic description of linguocultural disciplines is an urgent task.

The Linguocultural Dictionary «Concepts of Spirituality in the Uzbek Linguistic Image of the World» plays an important role in the acquisition of the conceptual sphere of spirituality by students.

In an article on linguoculture (precedent name or artifact “naming”), the preamble (introductory part) informs the following.

- (1) Brief information on linguoculture;
- (2) about the «essence and significance of culture» it performs;
- (3) about the functions it performs in discourse (can be used in the description of any phenomenon).

If, according to the nature of the unit described, none of the middle of the binding fragment is combined into a single block, then it is immediately indicated, for example, that «encyclopedic information» (1) and the role played by the phenomenon (2) can be combined:

The following «bands» describe the unit itself. (1) gives very brief «encyclopedic» information about the use of the phenomenon in traditional folk culture, in events related to the character.

For example:

1. Alpomish is described in the epic Alpomish as a patriotic hero distinguished by his supernatural strength, courage, bravery and intelligence.

The story begins with a picture of the infertility of the bell seed chiefs - the brothers Boybori and Boysari. The birth of Alpomish, Barchin and the Swallows in one day, the epic of Barchin's cradle to Alpomish, the migration of Boysari from Boybori to Kalmykia with tens of thousands of people, his trip to another country to bring the hero's wounds, his friendship with Karajon, his fulfillment of Barchin's conditions and his return. , then another seven years in captivity, escaping from prison with the help of his horse Boychibor, and the forced marriage of his wife, Barchin, to the violent Ultontoz. The relationship between Alpomish and Karajon, Kultay and Yodgor, and even the hero's relationship with Boychibor, the noble camel, is beautifully embodied in the noble simplicity, glorious calmness, childish innocence of the stage of society's development described in the epic.

The number (2) creates a stereotypical image that is an invariant of linguoculture.

Ibn Sina - the founder of medicine, a great physician, pharmacist, poet, literary critic, linguist, mineralogist, chemist, botanist, astronomer, mathematician. At the same time, Ibn Sina was described as «Sheikh ur-Rais» («Leader of the Wise, Chief of Scholars»); “Sharaf al-mulk” (“province, country’s prestige, honor”), “document alhaq” (“proof of truth”); He was called «Hakim al-Wazir» («wise, enterprising minister»).

Relevant (differentiated) (1) and (2) in the case of nonrelevant (indistinguishable) for various reasons, the information was denoted by two numbers in the same form. This condition is more common in verbal lingvocultures:

MORALS 1-2. A set of behaviors, attitudes, and manners that people display in their relationships with each other, family, and society. Unlike law, compliance with ethical requirements is determined by forms of moral influence (public evaluation, approval or condemnation of the work done).

In the process of human moral, spiritual and enlightenment development in general, society develops in the same way as it passes through various historical stages - from ignorance, ignorance to science, from evil to goodness, from savagery to humanity.

At the heart of Islamic morality is honesty and piety. He who is physically and spiritually pure and pious will not enter the path of immorality. Although the morals of the peoples who practice Islam differ in some respects, they have much in common because of this religion. This commonality is united by the name of Eastern ethics. Eastern morality is defined and propagated in the works of many

thinkers, philosophers and poets, in addition to the Qur'an and Hadith. Special books such as «Nightmare», «Ethics of Glory» were written.

(3) (below) describes the conditions of use of the unit in the discourse. For example:

3. Also used in modern Uzbek:

- to be a friend; *Дўстлик синовда чиниқар*. (Proverbs).

- intimacy, familiarity; *Халқ дўстлиги — юрт бойлиги*. (Proverb).

- harmony; *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади*. (From the newspaper).

- kindness. *Нафс, шахсиятпарастлик голиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом*. (Shukrullo, Selection).

One of the feature of the dictionary is that pictures used to convey some of the lingvocultures.

Examples can be obtained from the following source materials to illustrate: most recent popular literature, popular films, mass media, mass communication (internet), phraseological and annotated dictionaries.

CONCLUSION

1. The social value of science is ultimately manifested in the solution of people's problems, in the enrichment and improvement of their spiritual world along with their way of life. It is not right to talk about progress unless it directly combines the spiritual development of man and the technical and technological development of society. It is impossible to speak of a bright future and advanced civilization without the creation of a scientific and practical basis for ensuring the supremacy of the interests of society over personal interests on the basis of theoretical rules and laws of any science related to spirituality.

2. In linguistics today, the anthropocentric paradigm (set of directions, system) is based on the principle of common language and human, so it makes sense to look at man as a «spiritual phenomenon» at the center of this system of directions not true. Therefore, the problem of the commonality of language and spirituality is in a whole-part relationship with the problem of language and man, and this «part» must be the avant-garde element of the part to which it belongs. However, not only in Uzbek linguistics, but also in world linguistics, this science has not put on the agenda the issue of solving the problem of spiritual development of the individual in relation to itself.

3. Neither in the doparadigmatic period of linguistics, nor in the paradigmatic period, the term “spirituality” is not called by the term category, which represents a concept, a system. Indeed, the notion of spirituality as a linguistic category is a lexical paradigm, and the object of the name, the essence of which has not yet been resolved in linguistics, is a solid system covered by the term category, which remains abstract.

4. Linguistics of the last quarter of the last century has worked with specific methodological foundations and research methods in relation to social necessity and need. It declaratively emphasizes that language is the property of the nation

and the expression and developer of its spiritual and cultural wealth, a means of ensuring the integrity of the nation.

5. The sharp turn in the life of our society, which has gained independence and has chosen its own path of development and progress, has made a great change in the lexical level of our language. As a result of economic, socio-political and spiritual changes in our language, a «new» obsolete layer, neologism, as well as lexical units, terms, which have been restored and acquired new conceptual and linguistic value, have emerged. , set new tasks for his fields of lexicology and lexicography. The new lexical units reflect the meanings that express the goals and aspirations, dreams and aspirations of our nation, which is building a free and prosperous homeland, a free and prosperous life. Naming units, which represent the concepts of spirituality, have a special place among them.

6. In the development of language, there is a transition of some phrases expressing spirituality to a single meaning, a combination of the meanings of the words that make it up. As a result, units that fill lexical lacunae and become compound words appear and become active. This also happens under the influence of the reality that takes place in the life of society. Today, as the first stage of the phenomenon of lexicalization, this situation is common among the adjectives that represent the concepts of spirituality in the Uzbek language.

7. In Uzbek linguistics, the status of the category of spirituality in the Uzbek linguistic description of the world is not yet fully defined, that is, the conceptosphere and its composition are not clarified. The reason for this is that before the Uzbek national independence, the term spirituality was not used in Uzbek language dictionaries, and no attention was paid to the lexical-spiritual group of spirituality in linguistics.

8. During the independence of Uzbekistan, the term spirituality became popular and became one of the most active terms in their social consciousness. The conceptosphere of the concept of «spirituality» includes such elements as «spiritual source», «spiritual policy», «spiritual means», «spiritual threat», «national will», and the blurring of the concepts of spirituality and ideology is not a positive phenomenon in science. After all, the period demands that «spirituality» should be distinguished as a personal phenomenon, and ideology as a social phenomenon. Ideology is the state-defined superstructure of society, and the spiritual potential and image of individuals determine the level of ideology. In philosophical research on the problem of spirituality created during the period of independence, such phenomena as conscience, honesty, thoughtfulness, love, honesty, sweetness, which constitute the spirituality of the individual, were left out of the scope of research. However, they serve as the basis for an ideology that is understood as an ideology, an attempt to form a national ideology without the spirituality of the individual is like building a house without a foundation.

9. Discovering the essence of the concept of «spirituality» is of great methodological importance. The categorical system of «spirituality», as we have found, has a holistic and open conceptual atmosphere consisting of more than 10 elements (morality, conscience, zeal, enlightenment, attitude, self-control,

sincerity, intelligence, personal perfection). In this conceptsphere, enlightenment acts scientifically, conscience practically as the nucleus, and other elements of the conceptsphere form a «spiritual galaxy» around the concepts of the nucleus and the center.

10. The subcategories “enlightenment” and “conscience” appear in separate categories that surround themselves as linguistic essences, while the specific essences of the subordinate or surrounding categories participate in shaping the essence of the core on which they are based as a practical expression of the law of unity and struggle. Chains of logical and systemic contradictions and integrity apply between the center and the surrounding units.

11. Observations of the interpretations of the Uzbek language in the 2-volume and 5-volume annotated dictionaries show that the lexicographic interpretation of nouns expressing the concept of «spirituality» is carried out in the new annotated dictionary at the level of modern requirements. gives

12. The dictionary of linguocultural studies of the Uzbek language plays an important role in expanding the national-cultural outlook and developing the mentality. Therefore, one of the urgent tasks is to develop the principles of compiling linguocultural dictionaries, to study the theoretical basis of lexicographic description of linguocultural dictionaries.

13. The analysis of stable units in the Uzbek language shows that in folk expressions, proverbs and sayings there are cases of obsolescence and renewal, as well as cases of assimilation. Hence, like stable spirituality, which is as stable as national spirituality and is not subject to any transient changes, they also lead in terms of complete and figurative, effective expression of individual spirituality in stable combinations that are superior to other expressions in terms of nationality. In this sense, one of the future tasks of linguistics is to consider these stable units as priority objects of research in the field of linguistics. Indeed, even in their lexicographic interpretations, special attention is paid to the tasks of expressing the spirituality of the individual.

**РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019. Fil.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

ТАДЖИЕВА ГУЛБАХОР НОМОЗОВНА

**ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА НА
ОСНОВЕ ПРИНЦИПА “ОБЩНОСТИ ЯЗЫКА И ДУХОВНОСТИ”**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА НАУК (DSc) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Карши - 2021

Тема диссертации доктора наук (DSc) по филологическим наукам зарегистрирована под номером B2021.1.DSc /Fil283 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Докторская диссертация защищена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на сайте Ученого совета Каршинского государственного университета (www.qardu.uz) и на информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный консультант:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Пардаев Азамат Бахронович
доктор филологических наук, профессор

Искандарова Шарифа Мадалиевна
доктор филологических наук, профессор

Маматов Абдугафур Эшонкулович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

Термезский государственный университет

Защита докторской диссертации PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 состоится на разовом заседании Ученого Совета Каршинского государственного университета в 2021 году «___» _____ часов (адрес: 180103, г. Карши, ул. Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; электронная почта: qarshidu@mail.uz.). Каршинский государственный университет, факультет Педагогики, кабинет 301.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирован под номером ___). (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Автореферат докторской диссертации раздан: «___» _____ 2021 года.
(Объявление _____ цифрового реестра в «___» _____ 2021 года).

Н.Н. Шадманов
председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней,
д.филол.н., профессор

Т. Джумаев
ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, д. филол.н. (DSc)

Х. Жаббаров
председатель Научного семинара при
научном совете по присуждению
ученых степеней, д. филол.н. (DSc)

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Целью исследования являются раскрытие вопросов исследования узбекского языка на основе принципа «Общности языка и духовности».

Объект исследования состоит из единиц, входящие в предметную область узбекского языка «духовность».

Научная новизна исследования:

создание лингвокультурологией определенного лингвистического обеспечения для научно-практического механизма, служащего воспитанию личности с высокой духовностью, приватизация для себя явлений, связанных с духовностью и духовным потенциалом личности, раскрывается на основе принципа «общности языка и духовности» узбекского языка;

в связи с огромной ролью исламской культуры, мистики и узбекской классической литературы в формировании узбекской национальной духовности, преобладание арабского слоя в таких единицах было доказано на основе анализа историко-этимологических, микросистем собственных и освоенных слоёв назывных единиц, представляющих духовность личности;

обоновано благодаря свободным сочетаниям назывных единиц, называемым подчинительными связями, округление понятий в них значительно сильнее, чем в соединениях с равными связями, что обусловлено более высоким уровнем смысловой специализации в таких сочетаниях;

в узбекском литературном языке определены масштабы лексических единиц, выражающих духовные понятия, в них ярко выражен ментальный мир и мыслительный мир народа, большое значение имеют пословицы и поговорки в формировании и развитии духовности и жизненных ценностей человека;

предоставление средств выражения духовности личности в толковых словарях и лингвокультурологических энциклопедиях совершенствуется на основе обеспечения решения проблем описания лексем, фраз и пословиц лингвокультурного характера.

Внедренность результатов исследования. На основе полученных научных результатов по вопросам исследования узбекского языка на основе принципа «общности языка и духовности»:

из заключения о том, что путем определения места единиц, представляющих понятия духовности, в лексической системе языка выделяются их тематические и смысловые группы, разработывание основы их дифференциации и классификации было использовано в проекте фундаментального исследования на тему «Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке» ФА-Ф1-Г003, проведенное каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии Наук Республики Узбекистан (справка Каракалпакского отделения Академии наук Узбекистана от 26 февраля 2021 года № 17-01/129). Это позволило определить задачи по обеспечению решения проблем на уровне узбекского и каракалпакского литературного языка;

из заключения о том, что «духовность» основывающийся на концептуальные свойства назывных единиц, представляющих духовные качества личности в системе единиц общего значения было использовано в проекте фундаментального исследования на тему «Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке» ФА-Ф1-Г003, проведенное каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии Наук Республики Узбекистан (справка Каракалпакского отделения Академии наук Узбекистана от 26 февраля 2021 года № 17-01/129). В результате “духовность” позволила определить место общезначимых единиц в узбекских и каракалпакских фонетических, лексических, морфологических системах;

при составлении толковых словарей на основе определения критериев устранения допущенных недостатков с точным указанием правильных и истинных словарных значений слов был составлен “Краткий духовно-лингвокультурологический словарь узбекского языка” (ISBN 978-9943-2418-2-9). В результате “духовность” в узбекском языке позволил уточнить использование общеупотребительных единиц и создать оптимальные варианты словарей;

путем определения места в лексической системе языка единиц, выражающих понятия духовности, выделены их тематические и смысловые группы, разработаны основы их дифференциации и классификации, выводы которых были использованы при подготовке сценариев передачи «Сўзлар жавоҳири» Кашкадаринской областной телерадиокомпании и передачи «Воҳа садоси» областного радио (справка Кашкадаринской областной телерадиокомпании от 21 мая 2021 года № 569). Это дало возможность образовательному и практическому обогащению содержания теле- и радиопередач.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы, условных сокращений, объем 238 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Тожиева Г.Н. Ҳозирги ўзбек тилида маънавий-маърифий янгиланишларнинг ифодаланиши. Монография. – Тошкент: Академнашр, 2015. – 130 б.

2. Тожиева Г.Н. Шахс маънавиятини ифодаловчи лисоний бирликлар. Монография. – Қарши: Интеллект, 2021. – 165 б.

3. Tojjeva G.N. Spiritual-enlightenment and language compatibility// International Scientific Journal «Theoretical and Applied Science». – Philadelphia, USA, 2020. – Volume 87. – P.442-446 (Impact factor – 3.04).

4. Тожиева Г.Н. Янги асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикаси тадқиқи муаммолари // Тафаккур зиёси. – Жиззах, 2020. – № 2. – Б.123-125. (10.00.00 № 29).

5. Тожиева Г.Н. Naming birliklarining xoslangan ma'nolari// Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2020. – №9. – Б. 35–38. (10.00.00. №9).

6. Тожиева Г.Н. Маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг изоҳли луғатларда тавсифланиши// ҚарДУ хабарлари. – Қарши, 2021.– №3. – Б. 173-177. (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2021 йил 31 мартдаги 295/6-сон қарори).

7. Тожиева Г.Н. Миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлар семантикаси// O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2014. – №6. – Б. 94–97. (10.00.00. №14).

8. Тожиева Г.Н. Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши// ФарДУ-илмий хабарлар. – Фарғона, 2021. – №3. – Б. 168-173. (10.00.00. №20).

9. Тожиева Г.Н. Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасидаги ўзгаришлар талқини асослари // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2021.– №4(4). –Б.271-276. (10.00.00; №31)

10. Тожиева Г.Н. Ўзбек замонавий тилшунослигида адабий тил талқини давр талаби сифатида //ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021 йил март ойи сони. – Б. 139-148. (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори).

11. Тожиева Г.Н.Ўзбек тилида миллий истиқлол ғоясини ифодаловчи атов бирликлари маъновий тизими // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2011. – №1. – Б. 113–116.(10.00.00 №3)

12. Тожиева Г.Н. Маънавият тушунчасини ифодаловчи атов бирликларининг семантик деривацияси // Mental enlightenment scientific-methodological journal ISSN (online). – Жиззах, 2021. –№1. – Б. 113–116.(10.00.00 №3)

13. Тожиева Г.Н.Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи лексик воситаларнинг тарихий-этимологик хусусиятлари/ “Туркий филологиянинг

долзарб масалалари, назария ва инновацион таълим технологиялари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Нукус, 2021. – Б. 21-23.

14.Тожиева Г.Н. Description of adjectives expressing spiritual concepts in the annotated dictionaries of the uzbek language / Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (7-9 October, 2021) - Warsaw: Sp. z o. o. “iScience”, 2021. – P.85-89.

15.Тожиева Г.Н. “Маънавият” лингвокультурологик луғати ва унда концептуал лексикография / “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги республика 32-кўп тармоқлиилмий масофавий онлайн конференция материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 21-23.

16. Тожиева Г.Н. Лингвокультурологик луғатларда шахс маънавиятини ифодаловчи лексик воситаларни бериш масалалари /“Zamonaviy ta’limning dolzarb masalalari: Filologiya va pedagogika sohasida zamonaviy tendensiyalar va rivojlanish omillari” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши, 2021. – Б. 36-39.

II бўлим (II часть; part II)

17. Тожиева Г. Ўзбек тилида миллий истиқлол ғояси тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари ҳақида / Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий-анжуман материаллари. – Тошкент, 2011. – Б. 265–268.

18. Тожиева Г. Ўзбек тилида миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг шаклий структураси / “XXI asr – intellektual avlod asri” nomli ilmiy-amaliy anjuman materiallarida. – Qarshi, 2013. – Б.121–123.

19. The cognitive-conceptual peculiarities of the meaning «The national idea» / Word of Science, Materials of the International Scientific Practical Conference. – Hamburg, Germany, 2013. – P. 122–129.

20. Тожиева Г. Луғатларда маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи бирликларнинг берилиши / XXI asr – intellektual avlod asri” nomli ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qarshi, 2015. – Б.189–195.

21. Тожиева Г. «Миллий ғоя» лингвомаданиятшунослик луғатининг толерантликка оид концептуал лексикографияси / The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect. Materials of the international scientific conference on May 13–14, 2014. – Prague.– Б. 32–34.

22. Тожиева Г. «Ўтган кунлар» романида қўлланилган лингвокультуремалар / Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари” Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Қарши, 2016. – Б. 139–142.

23. Тожиева Г. Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атовбирликларининг тавсифланиши / «ҚаршиДУ хабарлари» журнали. – Қарши, 2016. – №1. –Б. 111–117.

24. Тожиева Г. Миллий истиқлол ғоясини ифодаловчи атов бирликлари тизимида лакуна / «Мустақиллик йилларида илм-фан тараққиёти: ёш олимлар муҳим фундаментал натижалари, амалий ютуқлари ва инновациялари». Республика ёш олимлар илмий-амалий конференцияси. – Тошкент, 2012. – Б. 210–213.

25. Тожиева Г. Миллий ғоя тушунчаларининг когнитив-концептуал моҳияти / “Ўзбек тилшунослиги масалалари” илмий тўплам. – Қарши, 2014. – №4. – Б. 56–60.